

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

**Náhradní rodinná péče: osvojení, pěstounská péče, opatrovnictví,
poručenství**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Ivan Nedoma

Vypracoval:

Petra Tomanová

Brno 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Náhradní rodinná péče: osvojení, pěstounská péče, opatrovnictví, poručenství“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použité literatury, který je součástí této bakalářské práce. Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Brně dne 12.4.2010

Petra Tomanová

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Ivanu Nedomovi za metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat svému manželovi Lubošovi a celé rodině za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytli při zpracování mé bakalářské práce, a které si velice vážím.

Petra Tomanová

OBSAH

ÚVOD	3
I. TEORETICKÁ VÝCHODISKA PRÁCE.....	4
1. Pojem náhradní rodinná péče.....	4
1.1 Formy náhradní rodinné péče	5
1.1.1 Osvojení	5
1.1.2 Pěstounská péče	8
1.1.3 Poručenství.....	12
1.1.4 Opatrovnictví	13
1.1.5 Svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče	14
1.2 Zákonný rámec náhradní rodinné péče	16
2. Význam rodiny pro dítě	17
2.1 Rodičovství z hlediska biologického a psychologického	20
3. Některé praktické otázky náhradní rodinné péče.....	23
3.1 Jednotlivé instituce a jejich kompetence v systému náhradní rodinné péče.....	23
3.1.1 Proces zprostředkování osvojení a pěstounské péče.....	23
3.1.2 Role orgánu sociálně-právní ochrany dětí v systému náhradní rodinné péče	25
3.2 Diskutované nedostatky v systému náhradní rodinné péče	28
3.2.1 Absence jednotné koordinace systému náhradní rodinné péče.....	29
3.2.2 Přetrvávající vysoké počty dětí v ústavní výchově.....	29
3.2.3 Pojetí pěstounské péče jako dlouhodobé „služby“ dětem.....	30
3.2.4 Problematika vztahu náhradní rodiny a rodiny biologické	32
3.2.5 Odborná pomoc náhradním rodinám	34
3.3 Výchova dětí v náhradní rodinné péči a její úskalí.....	36
3.3.1 Specifika výchovy v náhradní rodině	36
3.3.2 Budování identity dítěte v náhradní rodině.....	38

3.3.3 Desatero pro náhradní rodinnou péči.....	40
4. Shrnutí teoretické části.....	42
II. PRAKTICKÁ ČÁST.....	44
5. Vybrané kazuistiky	45
5.1 Kazuistika č. 1 (Josef).....	45
5.2 Kazuistika č. 2 (Pavel).....	50
5.3 Kazuistika č. 3 (Věra).....	53
5.4 Kazuistika č. 4 (Jan a Hana)	58
ZÁVĚR	60
Resumé.....	63
Anotace	64
Klíčová slova	64
Použitá literatura	65

ÚVOD

Rodina – pojem, kterému musí rozumět i každé malé dítě a při jehož vyslovení se většině z nás vybaví máma a táta. O jejím významu bylo mnoho napsáno, mnoho prokázáno. Je v dnešní moderní době neoddiskutovatelné, jaký má význam pro utváření a přirozený rozvoj osobnosti dítěte i pro jeho fungování ve společnosti. Její ochrana je zakotvena v právním řádu každého demokraticky smýšlejícího státu, právo dítěte na rodinný život patří mezi základní lidská práva. Přestože prospěšnost a „síla“ i „moc“ šťastně prožitého dětství v rodině je generacemi ověřená, odborníky řady vědních oborů stvrzena a je také v souladu s přáním většiny populace „aby se naše děti měly co nejlépe“, slyšíme stále častěji o problematice dysfunkčních rodin, o krizi rodiny, o alarmujících počtech dětí umístěných mimo rodinu – vyrůstajících v ústavních zařízeních. Za této situace nabývá na významu právě systém náhradní rodinné péče. Ten má také svou historii a místo ve společenském vývoji.

Cílem mé bakalářské práce je v rovině teoretické popsat aktuální systém náhradní rodinné péče, její jednotlivé formy i její legislativní zakotvení, vyzdvihnout význam rodiny a náhradní rodiny. Dále bych chtěla vymezit úlohu orgánu sociálně-právní ochrany dětí v rámci náhradní rodinné péče, upozornit na názory o přetrvávajících nedostatcích v systému náhradní rodinné péče, které uvádějí odborníci, naznačit problémy, které musí řešit náhradní rodiče při výchově dětí a tím doložit citlivost celého tématu. Na vybraných kazuistikách bych chtěla demonstrovat konkrétní případy některých forem náhradní rodinné péče s jejími pozitivy i negativy.

Náhradní rodinná péče je jednou z mnoha významných oblastí společenského života, které jsou předmětem zájmu oboru sociální pedagogika.

I. TEORETICKÁ VÝCHODISKA PRÁCE

1. Pojem náhradní rodinná péče

Opuštěné děti, o které se vlastní rodiče nemohou, nechtějí nebo neumějí starat, přecházejí do péče náhradní. Tato náhradní výchovná péče se uskutečňuje ve dvou základních formách. První z nich je forma péče ústavní, která nahrazuje péči v rodině (tj. péče kojeneckých ústavů, dětských domovů, diagnostických ústavů, výchovných ústavů, ústavů sociální péče). Druhou formou je právě náhradní rodinná péče, která je preferovaná před trvalou ústavní výchovou. Tyto dvě formy však nestojí proti sobě, naopak se vzájemně doplňují a tvoří celek, systém péče o děti bez vlastních rodin. Klasické dětské domovy mají v současné době již ve velké většině podobu dětských domovů rodinného typu, ale i ty zůstávají stále součástí výchovy ústavní.

Náhradní rodinná péče je forma péče o děti, které z různých důvodů nemohou vyrůstat ve vlastní rodině, péče zajištěná náhradními rodiči v prostředí, které se nejvíce podobá životu v přirozené rodině. Náhradní rodinná péče představuje pro dítě zajištění nového domova v nové rodině. Dítěti je tak umožněn zcela přirozený vývoj, uspokojování základních tělesných, duševních a sociálních potřeb v přirozeném prostředí, které pro ně představuje právě rodina. Především míra uspokojení základních životních potřeb je také mírou úspěšnosti náhradní rodinné péče.

V prvé řadě jde o uspokojení potřeby bezpečí a jistoty. Pocit bezpečí a jistoty plyne právě z nového domova, z trvalého prostředí, do kterého dítě náleží, jehož je součástí. Pokud se jedná o rodinu s více dětmi, získává postupně také trvalé postavení mezi sourozenci různého věku a pohlaví, stává se také členem širšího rodinného prostředí, a tak se přirozenou cestou připravuje na vstup do širší společnosti, na přijímání nových rolí, formování nových postojů. Náhradní rodinnou péčí, životem v rodině, poznáním role ženy a muže, matky a otce, je dítě připraveno založit svou vlastní rodinu, vychovávat řádně své vlastní děti. A to je velký úspěch náhradní rodinné péče.

Náhradní rodinná péče je také jedním ze způsobů naplnění práva dítěte na šťastné dětství prožité ve spořádané rodině. V tomto směru se neubráním připomínce, že oproti tomuto právu dítěte je někdy více zdůrazňováno právo rodiče na dítě. Jak je obtížné vysvětlit sousloví **zájem dítěte**, jehož definici nelze nalézt v žádném právním

předpise, tak je také v praxi obtížné tento naplňovat. Nezbyvá než jeho obsah a význam zjišťovat v každé konkrétní situaci konkrétního dítěte a zároveň vycházet z nejnovějších vědeckých poznatků oborů psychologie, práva, sociologie atd., postavených také na kulturních a morálních zvyklostech naší společnosti. Zajištění vhodné náhradní rodiny pro konkrétní dítě, které nemůže vyrůstat ve vlastní biologické rodině, nepochybně patří také k jeho prvořadým zájmům.

1.1 Formy náhradní rodinné péče

V situacích, kdy děti nemohou z různých důvodů vyrůstat ve vlastní rodině, nemohou být v péči rodičů nebo širší rodiny, je třeba hledat optimální formu náhradní výchovy. Pokud tomu nebrání zájem dítěte, má náhradní rodinná péče vždy přednost před výchovou ústavní. *„Před nařízením ústavní výchovy je soud povinen zkoumat, zda výchovu dítěte nelze zajistit náhradní rodinnou péčí nebo rodinnou péčí v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, které mají přednost před výchovou ústavní. Pominou-li po nařízením ústavní výchovy její důvody nebo lze-li dítěti zajistit náhradní rodinnou péči, soud ústavní výchovu zruší.“* (zákon o rodině, č. 94/1963 Sb., § 46, ve znění pozdějších předpisů) Soudy za součinnosti příslušných orgánů sociálně-právní ochrany dětí musí hledat to nejvhodnější opatření, které bude v souladu s právním postavením dítěte, bude řešit jeho budoucnost a dítěti zajistí spokojenost. Jedná se přitom o velmi závažné rozhodnutí zasahující do osudu dítěte, jeho rodičů, ale také budoucích náhradních rodičů.

Jednotlivé formy náhradní rodinné péče v podmínkách České republiky, tak jak je upravuje příslušná legislativa, jsou:

1. Osvojení
2. Pěstounská péče
3. Poručenství
4. Opatrovnictví
5. Svěření do péče jiné fyzické osoby než rodiče dle § 45 zákona o rodině

1.1.1 Osvojení

Základní charakteristikou osvojení z hlediska práva je to, že osvojením vzniká mezi osvojitelem a osvojencem takový poměr, jaký je mezi rodiči a dětmi a mezi osvojencem a příbuznými osvojitele poměr příbuzenský. Osvojitelé mají

práva a povinnosti rodičů při výchově dětí, jejich zastupování i správě jejich jmění. Osvojenec nese příjmení osvojitele. Společný osvojenec manželů má příjmení určené pro ostatní jejich děti. Osvojením dále zanikají práva a povinnosti mezi osvojencem a původní rodinou. V tomto ohledu osvojení přesahuje pojem náhradní rodinné péče, neboť nově získané právní příbuzenství není pouhým projevem „péče“, ale má dalekosáhlé právní důsledky.

Jednou ze základních právních podmínek je, že lze osvojit jen nezletilé dítě a jen tehdy, je-li mu to ku prospěchu. Nelze osvojit nascitura, tj. dítě sice počaté, ale nenarozené. Osvojení také nemůže vzniknout v případě, kdy mezi osvojitelem a osvojencem již existuje blízký příbuzenský vztah (tak například prarodiče nemohou osvojit svého vnuka nebo není možné vyslovit osvojení mezi sourozenci). Mezi osvojitelem a osvojencem musí být přiměřený věkový rozdíl, tj. aby se na rodiče nedívalo jako na o něco málo staršího sourozence nebo jako na přestárlého prarodiče. Je-li osvojitel manželem, může osvojit jen se souhlasem druhého manžela. Tohoto souhlasu ale není třeba, jestliže druhý manžel pozbyl způsobilosti k právním úkonům nebo je-li opatření tohoto souhlasu spojeno s těžko překonatelnou překážkou. Jako společné dítě mohou někoho osvojit jen manželé. Osvojitel musí být samozřejmě způsobilý k právním úkonům.

Významným předpokladem osvojení je souhlas rodičů dítěte (eventuálně jiného zákonného zástupce dítěte – poručníka, pokud rodiče nemají rodičovská práva nebo nežijí). Souhlas musí být učiněn svobodně, vážně, srozumitelně a určitě, a to ve vztahu k osobě dítěte, osobě osvojitele a typu osvojení. Výjimkou je tzv. blanketní přivolení, tj. souhlas předem bez vztahu k určitým osvojitelům. I tento souhlas musí splňovat zákonné podmínky, to znamená, že musí být dán osobně přítomným rodičem, písemně, před soudem nebo před příslušným orgánem sociálně-právní ochrany dětí a souhlas může být dán nejdříve šest týdnů po narození dítěte. Pokud má dítě oba rodiče, nesouhlas byt' jednoho z nich brání osvojení. Souhlas k osvojení má pak dalekosáhlé důsledky, neboť se stává neodvolatelným v okamžiku, kdy je dítě rozhodnutím umístěno do péče budoucích osvojitelů.

Zákon o rodině však v této souvislosti uvádí výjimku, a to takovou, že souhlasu rodiče není zapotřebí tehdy, jestliže po dobu šesti měsíců o dítě soustavně neprojevil opravdový zájem, který by jako rodič projeviti měl, nebo neprojevil žádný zájem po dobu nejméně dvou měsíců po narození dítěte. K uplatnění této výjimky v praxi dochází

především tam, kde dítě, jež má být osvojeno, žije v ústavním zařízení. Přitom opravdovým zájmem nelze rozhodně rozumět výjimečný dotaz či jiný zcela formální projev ze strany rodiče. Naopak, opravdový zájem znamená vždy existenci a intenzitu psychické vazby mezi rodičem a dítětem, která se konkrétně projevuje tím, že rodič se o dítě pravidelně zajímá, udržuje styk jak s ústavním zařízením, tak vzhledem k věku dítěte i s ním. Osvojení dětí žijících v ústavních zařízeních, o něž rodiče opravdový zájem neprojevují, znamená tedy kromě jiného i realizaci práva dítěte vyrůstat v prostředí rodiny, které je tak potřebné pro plný rozvoj osobnosti každého člověka.

Zákon o rodině rozlišuje osvojení *zrušitelné* a osvojení *nezrušitelné*.

Nezrušitelně lze osvojit jen nezletilého staršího jednoho roku. Takto mohou osvojit dítě manželé nebo pozůstalý manžel osvojitele dítěte, výjimečně i osamělá osoba. Jen v případě tohoto typu osvojení dochází na základě pravomocného soudního výroku ke změně zápisu v matrice, kde jsou osvojitelé zapsáni na místě původních rodičů a dítěti je vydán nový rodný list. S nezrušitelným osvojením se tedy pojí i důsledek anonymity, pokud jde o původ dítěte. Tyto právní důsledky jsou i jednou z příčin, proč osvojitelé usilují především o děti útlého věku, které by nadále vychovávali jako vlastní a jež by i širším okolím byly za vlastní považovány. V praxi také osvojení nezrušitelné výrazně převyšuje osvojení zrušitelné.

Řízení o osvojení soud zahájí vždy jen na návrh osvojitele. Ve svém návrhu osvojitelé uvedou, kterým typem osvojení má být dítě osvojeno a tento jejich návrh je pro soud závazný. Pochopitelně, pokud by soud dospěl k názoru, že požadovaný typ osvojení nesplňuje právní předpoklady zájmu dítěte, tj., že mu toto osvojení nebude ku prospěchu, může návrh osvojitelů zamítnout. Právě zásada, že osvojení musí být osvojení ku prospěchu, je pro soud rozhodující. Soud si pro konečné rozhodnutí opatřuje potřebné podklady, z nichž se zjišťuje poměr budoucího osvojitele k dítěti, schopnosti budoucího osvojitele o dítě pečovat, zjišťuje zdravotní stav osvojitele i osvojence. Dále je třeba zdůraznit, že k posouzení toho, zda osvojení bude dítěti ku prospěchu, přispívá mimo jiné i splnění další zákonné podmínky, totiž že dítě před osvojením musí být nejméně tři měsíce v péči budoucího osvojitele, a to na jeho náklady (tzv. péče předadopční). Do předadopční péče mohou dítě svěřit samotní rodiče. Je-li dítě v ústavu, rozhodne o jeho svěření do péče budoucích osvojitelů orgán sociálně-právní ochrany příslušného obecního úřadu obce s rozšířenou působností.

Svou úlohu hraje v určitých situacích opatrovník a poručník. Souhlas opatrovníka s osvojením se vyžaduje za situace, kdy není třeba souhlasu rodiče s osvojením, při blanketním osvojení a při osvojení dítěte do ciziny. Poručníkovi právo vyslovit souhlas s osvojením náleží, jsou-li rodiče osvojovaného dítěte zbaveni rodičovské zodpovědnosti. K tomuto souhlasu ovšem potřebuje předchozí akceptaci soudu, jelikož jde o podstatnou věc, týkající se poručence. K osvojení dítěte do ciziny je potřeba souhlasu Úřadu pro mezinárodně-právní ochranu dětí. Je-li dítě natolik rozumově vyspělé, aby mohlo posoudit význam a dosah osvojení, vyžaduje se i jeho souhlas.

Osvojení, vyjma osvojení nezrušitelného, může soud zrušit z důležitých důvodů na návrh osvojence nebo osvojitele. Za důvod zrušení lze považovat např. vznik trvalé duševní poruchy, zneužívání práv ze strany osvojitele nebo závažné zanedbávání jeho povinností, závadné chování dítěte... Je-li osvojenec zletilý, lze osvojení zrušit též dohodou mezi ním a osvojitelem. Dohoda však musí být sepsána soudem. Zrušením osvojení vznikají znovu vzájemná práva a povinnosti mezi osvojencem a původní rodinou. Osvojenec bude mít opět své dřívější příjmení.

Osvojení zrušitelné lze později po provedení nového soudního řízení změnit v osvojení nezrušitelné, jsou-li pro to splněny podmínky. Děje se tak např. při osvojení zcela malého dítěte mladšího jednoho roku.

Osvojení (zvláště pak osvojení nezrušitelné) můžeme z hlediska právního, pediatrického i sociálního považovat za nejvhodnější formu náhradní rodinné péče. Tato forma náhradní rodinné péče je stavěna na roveň rodičovství. Osvojení je vždy uváděno jako právní prostředek zajištění náhradní rodinné péče na prvním místě Přesto není doporučováno opomíjet možná specifika takového rodičovství.

1.1.2 Pěstounská péče

Pěstounská péče, jako další z forem náhradní rodinné péče, významně rozšiřuje od roku 1973 dosavadní formy náhradní rodinné péče (do té doby pouze osvojení, svěřením dítěte do výchovy jiného občana podle § 45 zákona o rodině a individuální opatrovnictví). Oporu nachází v zákoně o rodině, který náhradnímu rodinnému prostředí dává přednost před výchovou ústavní. Pěstounská péče byla budována zejména pro děti starší, výrazně deprivované, pro děti s vážnou zátěží, děti se zjevnými poruchami

smyslovými, somatickými a intelektovými i pro mnohé děti romské, tzn. děti, které nejsou „vhodné“ pro osvojení nebo pro ty, které se do osvojení nepodařilo svěřit. Je třeba zdůraznit, že o svěřením do pěstounské péče se uvažuje u nezletilých dětí, u nichž z nejruznějších důvodů není možno provést osvojení. Ve svých počátcích byla pěstounská péče označena za zvláštní formu řízené a kontrolované dlouhodobé náhradní výchovy dítěte v rodině. Pěstounská péče byla upravena samostatným zákonem o pěstounské péči, později byla její úprava zahrnuta do zákona o rodině, od roku 1999 také do zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

Svěření dítěte do pěstounské péče se výrazně liší od osvojení zejména tím, že není spojeno s tak závažnými právními důsledky. Z hlediska práva mezi pěstounem a dítětem nevzniká takový vztah, jako je mezi rodiči a dětmi a nezanikají právní vztahy dítěte k jeho původní rodině. Nevzniká tu tedy především vztah příbuzenský (výjimku tvoří „příbuzenská“ pěstounská péče).

Po dobu trvání pěstounské péče je pěstoun nositelem práv a povinností rodičů v oblasti výchovy dítěte, nese povinnost o dítě osobně pečovat. Právo vychovávat dítě přechází tedy na pěstouna v plném rozsahu. Naopak právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti, je omezeno jen na „běžné věci“. V ostatních věcech patří tato práva rodičům, pokud jich nebyli zbaveni nebo pokud nebyla jejich rodičovská práva omezena. Pěstoun tedy nemůže být nositelem práva zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti v plném rozsahu. Zákon ale připouští, aby se pěstoun, má-li za to, že rozhodnutí zákonného zástupce není v souladu se zájmem dítěte, domáhal v takovém případě rozhodnutí soudu.

Vedle výchovy dítěte je další povinností pěstouna zabezpečovat jeho výživu, a to ze státních prostředků, které jsou mu vypláceny formou příspěvku na úhradu potřeb dítěte dle zvláštního právního předpisu. Tento příspěvek je odstupňován podle věku dítěte a vyplácí se za každý kalendářní měsíc. Nárok na něj trvá nejvýše do 26. roku věku dítěte, jestliže se soustavně připravuje na budoucí povolání, nebo jestliže se nemůže připravovat na budoucí povolání nebo být zaměstnán pro nemoc nebo pro dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav a pokud i nadále žije ve společné domácnosti s pěstounem.

I dítě svěřené do pěstounské péče má vůči pěstounovi povinnosti. Je povinno dle svých schopností pomáhat v domácnosti pěstouna. Pokud má příjmy z vlastní práce

a žije s pěstounem ve společné domácnosti, je povinno přispívat i na úhradu společných potřeb (tj. je tomu jako u dítěte žijícího ve vlastní rodině).

Průběh pěstounské péče o dítě je státem kontrolován, a to prostřednictvím příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí, který ze zákona v pravidelných intervalech pěstounskou rodinu navštěvuje, poskytuje pěstounům poradenství, sleduje vývoj dítěte a podává soudu zprávy o průběhu pěstounské péče. Zájem státu na řádné výchově dítěte v pěstounské péči je dán také tím, že vyplácí pěstounovi odměnu za její výkon.

Významnou, a nejen právní, otázkou zůstává i vztah pěstouna a dítěte k původní rodině dítěte. Neopomenutelnou povinností, kterou rodiče dítěte svěřeného do pěstounské péče plní, je povinnost vyživovací. Jejich vyživovací povinnost k dítěti totiž nezaniká, ale nárok dítěte na výživné, až do výše poskytnutého příspěvku na úhradu potřeb dítěte, přechází na stát. Pokud by výživné stanovené rodiči bylo vyšší než příspěvek státu, rozdíl by byl vyplácen pěstounovi.

Jak již bylo výše uvedeno, je v případě pěstounské péče zachován dítěti právní základ vztahu k původní rodině. V tomto směru vyvstává také otázka styku rodiče s dítětem. Svěření dítěte do pěstounské péče neznamena samo o sobě zákaz styku rodiče s dítětem. Přitom zákon nemá žádné zvláštní ustanovení o styku rodiče s dítětem svěřeným do pěstounské péče. Je možné pouze na základě zákona o rodině soudem upravit, omezit, nebo zakázat styk rodičů s dítětem, samozřejmě pokud to vyžaduje zájem dítěte.

Pěstounská péče vzniká rozhodnutím soudu, který rozhoduje o každém dítěti a pěstounovi individuálně. Soud musí dbát, aby skutečný stav byl zjištěn co nejúplněji, musí si vyžádat zprávy od příslušných úřadů a mnoho dalších důkazů, aby mohl rozhodnout z hlediska zájmu nezletilého dítěte. Vedle neopomenutelných zájmů dítěte soud zkoumá morální a povahové vlastnosti pěstouna, jeho bezúhonnost, vztahy k ostatním členům rodiny, jejich zdravotní stav, materiální zabezpečení, bytové podmínky, v případě manželského páru také stabilitu harmonického soužití, aby bylo svěření dítěte do jejich péče dítěti ku prospěchu. Osobní stav pěstouna není zásadně rozhodující – může být svobodný, rozvedený, ovdovělý a může žít i v manželství. Žije-li však ve společné domácnosti se svým manželem, může mu být dítě svěřeno jen se souhlasem manžela. Je rovněž možné svěření dítěte do společné pěstounské péče

manželů. V takovém případě vykonávají práva a povinnosti ke svěřenému dítěti manželé-pěstouni společně, odměna za její výkon je pak vyplácena pouze ženě.

Pěstounská péče, jako právní vztah mezi pěstounem a svěřeným dítětem, zaniká vždy dosažením zletilosti dítěte (zplnoletěním před uzavřením sňatku), smrtí dítěte nebo pěstouna. Společná pěstounská péče manželů zanikne vždy smrtí nebo rozvodem. Při smrti manžela však pěstounská péče přechází v plném rozsahu na manžela pozůstalého. Při rozvodu manželství naopak zaniká oběma rozvedeným manželům, a pokud by některý z nich v ní chtěl pokračovat, musel by ho soud ustanovit pěstounem znovu. Pěstounská péče dále může být zrušena rozhodnutím soudu, jsou-li pro to důležité důvody. Jakmile však požádá o její zrušení pěstoun, je soud povinen jeho návrhu vyhovět.

Může nastat také případ, kdy dojde k osvojení dítěte jeho dosavadním pěstounem. V tomto případě se nevyžaduje, aby budoucí osvojitel měl dítě ve své péči na svůj vlastní náklad alespoň po dobu tří měsíců. Bude-li pak soudem vysloveno osvojení, zaniká právní mocí tohoto rozhodnutí předchozí pěstounská péče.

Pěstounská péče je vykonávána v domácnosti pěstouna (pěstounů) nebo může být vykonávána také v zařízení pro výkon pěstounské péče. Zřizovatelem takových zařízení mohou být obce a kraje v samostatné působnosti a také nestátní subjekty. O umístění dítěte do tohoto zařízení rozhoduje soud za stejných podmínek jako v případě fyzických osob, musí tedy opět respektovat zájem dítěte a také § 26 odst. 4 zákona o rodině, ve znění pozdějších předpisů, v němž je kladen důraz zejména na *zájem dítěte, na jeho zdravý fyzický a duševní vývoj, na citové vazby k osobám, jež se na výchově bezprostředně podílejí, jakož i k dalším členům jejich rodiny, k citovým vazbám na sourozence, prarodiče, event. další osoby, na bytové poměry, na stabilitu výchovného prostředí, na výchovné schopnosti a odpovědnost osoby, která se na výchově dítěte podílí.*

Zákon zavedl také institut pěstounské péče na přechodnou dobu, který předpokládá, po uplynutí určité doby, návrat dítěte zpět do péče rodičů nebo osob z širšího okruhu rodiny.

Ani o významu pěstounské péče, jako jedné z forem náhradní rodinné péče, pro naplnění práva dítěte na život v rodině, není žádných pochyb. Pro naplnění takového práva však musí existovat v každém individuálním případě další

konkrétní předpoklady – lidé, kteří by se dobrovolně chtěli funkce pěstouna ujmout a byli navíc pro konkrétní dítě skutečně vhodnými pěstouny. Přitom i mezi dítětem a pěstounem vznikají daleko hlubší vztahy než je schopno postihnout právo ve svých úpravách.

1.1.3 Poručenství

Institut poručenství byl zaveden do zákona o rodině novelou číslo 91/1998 Sb. a znamenal návrat k v minulosti ověřené tradici. V mezidobí let 1963 až 1998 naplňoval jeho účel institut stálého opatrovnictví občanem dle § 78 zákona o rodině.

Dítěti, jehož oba rodiče zemřeli, byli zbaveni rodičovských práv, anebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu, musí soud ustanovit poručníka, aby tak zajistil náležitou a úplnou ochranu jeho zájmů a práv. **V nejlepším případě je ustanovena poručníkem fyzická osoba, která o dítě také osobně pečuje a jediné v tomto případě můžeme péči poručníka považovat za jednu z forem náhradní rodinné péče.** Podobně jako pěstounovi je pak státem vyplácena poručníkovi odměna a dítěti také náleží příspěvek na úhradu jeho potřeb.

Poručník nese povinnost dítě vychovávat, zastupovat jej a spravovat jeho jmění, a to na místo rodičů. Poručník tak vstupuje do práv a povinností vymezených rodičovskou zodpovědností s tím rozdílem, že mezi ním a dítětem nevzniká příbuzenský vztah (může ale přetrvávat, pokud osobou poručníka byla zvolena osoba příbuzná). Poručník má tedy rozsáhlejší práva a povinnosti než pěstoun. Na rozdíl od pěstouna ale nemusí o dítě pečovat osobně a nemusí dítě vyživovat. Může pak tedy nastat situace, že dítěti je ustanoven soudem poručník a dítě je přitom svěřeno do některé z dalších forem náhradní výchovy: do péče pěstounské, do péče jiného občana nebo nad ním může být nařízena ústavní výchova. Povinností poručníka je vždy také podávat soudu zprávy o výkonu své funkce, předkládat mu podrobné vyúčtování o správě jmění dítěte. Jakékoliv rozhodnutí poručníka v podstatné věci týkající se dítěte vyžaduje schválení soudu.

Osoba poručníka musí být způsobilá k právním úkonům, nesmí trpět žádnou duševní chorobou, nesmí mít sklon k alkoholu, k hazardním hrám, musí mít přátelský vztah k dítěti a k ostatním jeho příbuzným. Ustanovuje se jím zpravidla ten, koho doporučili rodiče, příbuzný dítěte nebo osoba blízká rodině. Není-li možno ustanovit žádnou fyzickou osobu poručníkem, soud ustanoví do této funkce orgán sociálně-právní

ochrany dětí, který je povolán činit neodkladné úkony v zájmu dítěte po dobu, než je mu ustanoven poručník z řad fyzických osob, nebo než se ustanovený poručník ujme své funkce. Funkce poručníka (pokud nezahrnuje osobní péči o dítě) je funkcí čestnou a dobrovolnou, za kterou nenáleží odměna.

Jak již bylo uvedeno výše, poručenství vzniká rozhodnutím soudu o ustanovení určité osoby (nebo orgánu sociálně právní ochrany dětí) poručníkem určitého dítěte. Poručník přitom musí se svou funkcí vždy souhlasit (vyjma orgánu sociálně-právní ochrany dětí).

Poručenství zaniká jednak z důvodů na straně poručníka a jednak na straně poručenice, a to zejména smrtí poručníka či poručenice, zletilostí poručenice, jeho osvojením, navrácením rodičovských práv rodiči nebo nabytím způsobilosti k právním úkonům v plném rozsahu z jeho strany. Soud dále může rozhodnout o zproštění poručníka jeho funkce, a to buď na jeho návrh, když svou funkci již nehodlá vykonávat, nebo i z úřední povinnosti, jsou-li pro to důležité důvody, pro které poručník není s to svou funkci nadále řádně vykonávat nebo ji již vykonává vadně.

1.1.4 Opatrovnictví

Opatrovnictví je poměrně často vyskytující se pojem, jehož správný význam a obsah je mnohdy, zejména laickou veřejností, vnímán mylně (také s ohledem na institut stálého opatrovnictví občanem, který měl v minulosti u nás tradici a byl nahrazen institutem poručenství, jak uvedeno výše).

Podle § 36 zákona o rodině, ve znění pozdějších předpisů, zastupují své děti při právních úkonech, ke kterým nejsou plně způsobilé, v plném rozsahu jejich rodiče. Zastupování dětí je obsahem rodičovské zodpovědnosti. Žádný z rodičů však nemůže zastoupit své dítě, jde-li o právní úkony ve věcech, při nichž by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi rodiči a dítětem nebo ke střetu zájmů dětí týchž rodičů. V takovém případě ustanoví soud dítěti opatrovníka, který bude dítě v řízení nebo při určitém právním úkonu zastupovat. Tímto opatrovníkem zpravidla ustanoví orgán vykonávající sociálně-právní ochranu dětí, který je označován termínem kolizní opatrovník.

Ustanovit opatrovníka ukládá zákon o rodině nejen v případě střetu zájmů rodičů a dětí, ale také v případě ohrožení majetkových zájmů dítěte pro zvýšenou ochranu jeho jmění, při omezení rodičovské zodpovědnosti, v řízení o osvojení dítěte nebo je-li toho třeba v zájmu dítěte i z jiných důvodů (např. při nečinnosti rodiče vyřídit svému dítěti,

které je v pěstounské péči, cestovní pas, bránění takovému dítěti ve studiu nebo v podrobení se zdravotnímu úkonu, který zlepšuje jeho zdravotní stav apod.). Nemůže-li být opatrovníkem ustanovena fyzická osoba, ustanoví jí soud opět zpravidla orgán sociálně-právní ochrany dětí. Na rozdíl od jiných osob, které s opatrovnictvím musí souhlasit, nemůže orgán sociálně-právní ochrany opatrovnictví odmítnout (vyjma případ podjatosti).

Bez vlivu na skutečnost, kdo byl opatrovníkem ustanoven, jejich opatrovnictví končí provedením úkonu, řízení, nebo v případě dlouhodobějšího opatrovnictví rozhodnutím soudu ve věci, např. zrušením rozhodnutí o omezení rodičovské zodpovědnosti.

Ustanovení opatrovníka znamená vždy omezující zásah do práv zákonného zástupce, neboť způsobuje zúžení jeho práv při výkonu rodičovské zodpovědnosti. Institut opatrovnictví je často spojován s náhradní rodinnou péčí, ale není považován za klasickou formu náhradní rodinné péče.

1.1.5 Svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče

Svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče je zakotveno v § 45 zákona o rodině a je další z forem náhradní rodinné péče. Je výjimkou ze zásady, že výchova nezletilého je především úkolem rodičů. Takové rozhodnutí je výchovným opatřením soudu, jehož základní podmínkou je, že to vyžaduje zájem dítěte.

Důvody, pro něž bude dítě svěřeno do této formy náhradní rodinné péče, mohou být různého charakteru. Zejména mohou spočívat v nedostacích výchovy a péče o dítě ze strany rodičů, může však jít i o okolnosti působící objektivně – neschopnost rodičů starat se o dítě způsobená jejich onemocněním, nepříznivými životními poměry apod.

Takto lze svěřit dítě jen občanu, který poskytuje záruku jeho řádné výchovy. Vždy musí být pečlivě a spolehlivě objasněny okolnosti, které svědčí pro závěr, že žádný z rodičů není s to náležitým způsobem řádnou výchovu dítěte zajistit a výchova u jiného občana je v zájmu dítěte. V praxi takto soud svěřuje dítě do výchovy například prarodičům nebo jiným příbuzným a pokud se péče v náhradní rodině „osvědčí“ a opět pokud je to zájmem dítěte, soud může tuto formu náhradní rodinné výchovy přeměnit na pěstounskou péči.

Je pouze na úvaze soudu, zda svěří dítě do péče jiné fyzické osoby než rodiče nebo do pěstounské péče. Je-li dána perspektiva zjevně dlouhodobé nemožnosti návratu dítěte k rodičům nebo je-li jasné, že takový návrat je vyloučen, zpravidla rozhodne soud o pěstounské péči. Dříve soudy upřednostňovaly svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby před pěstounskou péčí v případě, že se jednalo o svěření dítěte do péče prarodičů, s odkazem na vzájemnou vyživovací povinnost v rodině. V současné právní praxi se častěji setkáváme při rozhodování o svěření dítěte do péče prarodičů s volbou pěstounské péče, jako vhodnější formy náhradní rodinné péče.

Jelikož zákon o rodině nevynezuje rozsah práv a povinností fyzické osoby, které je dítě do výchovy svěřeno, musí tak učinit soud v každém konkrétním případě, zejména s přihlédnutím k důvodům, pro něž k tomuto výchovnému opatření dochází. To znamená, že této osobě přizná vzhledem k výchově dítěte některá z práv příslušejících rodičům ze zákona. Nelze však převést na tuto osobu všechna rodičovská práva. Rozsah práv a povinností k dítěti se tedy řídí tím, co soud ve svém rozhodnutí stanovil, tedy co je konkrétně obsaženo ve výroku jeho rozhodnutí. Protože jde o výchovné opatření soudu, soud vždy přenesse na tuto osobu právo dítě vychovávat. Zpravidla výrok soudu obsahuje i to, že tato osoba je oprávněna a povinna zajistit osobně výkon péče o nezletilého, o jeho výchovu, zastupovat ho i spravovat jeho záležitosti v běžných otázkách.

Rodičovská zodpovědnost zůstává zachována rodičům, pouze její výkon je fakticky omezen právě v tom směru, kterým soud ve výroku rozsudku vymezil práva třetí osoby. Také vyživovací povinnost k dítěti zůstává rodičům. Soud proto nesmí opomenout rozhodnout vždy i o rozsahu jejich vyživovací povinnosti. Přesto fyzická osoba, které bylo dítě do výchovy svěřeno, je povinna péčí o výživu dítěte, a to i v případě, že by rodiče povinní dítě vyživovat, svoji povinnost neplnili. Je tomu tak proto, že tato forma náhradní rodinné péče není ze strany státu materiálně zabezpečena, tj. dítěti zásadně nenáleží příspěvek na úhradu osobních potřeb a osobě, již bylo svěřeno, nenáleží odměna za výkon této péče. Příslušné úřady (orgán sociálně-právní ochrany dětí) jsou povinny pravidelně kontrolovat výkon této péče. Fyzická osoba, které bylo dítě svěřeno, je v mezích svých práv a povinností odpovědna za všestranný vývoj nezletilého dítěte.

Pominou-li důvody, pro něž bylo dítě svěřeno jinému občanu do výchovy, soud toto výchovné opatření zruší. Tato forma náhradní rodinné péče zaniká také smrtí dítěte nebo fyzické osoby, dále zletilostí dítěte.

1.2 Zákonný rámec náhradní rodinné péče

Zákonnou oporu nalézá systém náhradní rodinné péče v první řadě v našem ústavním pořádku. Článek 10 Listiny základních práv a svobod ve spojení s článkem 32 zdůrazňuje ochranu rodičovství a rodiny, garantuje zvláštní ochranu dětí a mladistvých.

K dalším pramenům práva nejvyšší právní síly, které nelze opomenout, patří Úmluva o právech dítěte jako mezinárodní dokument, kterým je naše republika vázána. Preambule Úmluvy připomíná, že rodina jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí musí mít nárok na potřebnou ochranu a takovou pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti, uznávající, že v zájmu plného a harmonického rozvoje musí dítě vyrůstat v rodinném prostředí, v atmosféře štěstí, lásky a porozumění. Zavazuje smluvní státy dbát na to, aby byl při jakékoliv činnosti týkající se dětí, uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, správními nebo zákonodárnými orgány, soudy, předním hlediskem zájem a blaho dítěte.

Osvojení ve vztahu k cizině vychází z Úmluvy o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení č. 43/2000 Sb. m.s.

Zákony, kterými je náhradní rodinná péče upravena, jsou především:

- zákon o rodině (č. 94/1963 Sb. ve znění pozdějších předpisů)
- zákon o sociálně-právní ochraně dětí (č. 359/1999 Sb. ve znění pozdějších předpisů)
- zákon o státní sociální podpoře (č. 117/1995 Sb. ve znění pozdějších předpisů)

Uvedené zákony formulují zásady a pravidla zprostředkování náhradní rodinné péče, včetně mezinárodního osvojení, její organizaci, postup a náplň činnosti jednotlivých orgánů, spolupráci jednotlivých subjektů atd. **Stát je zde určen toliko jediným oprávněným subjektem pro zprostředkování náhradní rodinné péče.**

2. Význam rodiny pro dítě

Rodinu lze definovat jako malou, základní společenskou skupinu, která je nejpřirozenějším prostředím pro formování a rozvoj osobnosti dítěte i jeho chování. *„Dětem dává osobnostní základ pro celý další život, protože se zde učí sociálním vzorcům a způsobům reagování, učí se rozlišovat, co je dobré a co špatné, co se musí, má, může a nesmí.“* (Vymětal, 1994, s. 48) Dítě je tak vychováváno každým okamžikem, každou situací, do které se dostane, aniž by si to její strůjci (rodiče) vždy uvědomovali, a v tom tkví základ přirozenosti výchovy v rodině. *„Rodina předává dítěti významné modely chování. Dává mu nejen možnost je od počátku života vnímat a pozorovat, ale také si je prakticky zkusit v přátelském prostředí domova. Zde může být dítě opravováno a vedeno k lepšímu pochopení a výkonům.“* (Šulová, 2006, s. 6) *„Rodinná konstelace má velký význam, protože rodina tvoří první vzorovou skupinu, v níž se dítě učí vytvářet své vztahy ke společnosti, k lidem. V rodině (zvláště početnější) se vyskytují základní typy vztahů, s nimiž se dítě v životě neustále setkává: vztahy rovnocennosti, podřízenosti a vedení, spolupráce a soutěžení, lásky a žárlivosti, rivality, altruismu i sobeckosti.“* (Kohoutek, 2001, s. 113) Je otázkou, do jaké míry je výchova uplatňovaná společností stejně kvalitní, efektivní a podstatná pro další vývoj dítěte jako výchova v rodině. Zcela nepochybně v prvních letech života dítěte má rodina v tomto směru jasnou prioritu ve srovnání s jinými výchovnými institucemi společnosti.

Rodinu lze chápat jako dynamický systém, mezi jehož znaky patří vzájemná propojenost a vzájemné ovlivňování všech jeho prvků (členů rodiny) a s tím související jejich další rozvoj. Rodina tak není pouze místem, kde se rozvíjí osobnost dítěte, ale kde se také „vychovává“ a mění osobnost rodiče, a to právě zkušeností, novými city, které mu přináší péče o dítě. Každá rodina se tak z tohoto hlediska v čase mění a vyvíjí. Pokud chápeme rodinu jako systém, musíme si být vědomi také jeho otevřenosti vůči okolí a tedy působení nejen vnitřních vlivů v souvislosti se vzájemnou interakcí jeho jednotlivých členů, ale také vlivů vnějších a působení širší společnosti na rodinu jako celek i na jednotlivé členy rodinného systému a rovněž také aktivních zásahů rodiny do okolního světa. Při úvahách o rodině i při práci s rodinou je dobré být si vědom těchto vzájemných vztahů a vlivů, ale nemělo by se přitom zapomínat věnovat náležitou pozornost také jedinečnosti jednotlivých členů rodiny. To že má dítě své místo v rodinném systému, je důležité pro jeho budoucí zakotvenost v životě.

Významným znakem rodiny jako systému je také vzájemná komunikace. „Komunikační procesy jsou životně důležité při udržování celkového fungování rodinného systému. Styl komunikace vytváří typickou atmosféru rodiny a odráží její funkčnost.“ (Sobotková, 2001, s. 160)

Pokud připustíme, že výchovnou funkci rodiny (stejně jako funkci materiální, reprodukční) dokáže společnost jako celek alespoň částečně nahradit nebo doplnit, nezastupitelné místo má rodina v naplňování funkce emocionální a s ní souvisejícím uspokojování všech základních psychických potřeb dítěte. Poskytuje mu pocit bezpečí, jistoty, zázemí, vědomí sounáležitosti i akceptace.

Dítě potřebuje být citově uspokojeno, cítit lásku blízké osoby, aby se samo naučilo vytvářet si vůči někomu dalšímu citové vazby. První citové vazby si dítě přirozeně vytváří k matce a k otci, kteří je chrání, dávají mu vědomí domova. Jsou to jeho lidé a dítě potřebuje jistotu ve vztazích k nim. Tato jistota mu dává pocit bezpečí. „Vazba mezi matkou a dítětem je pro dítě prvním a nejdůležitějším vztahem v životě. Když se tuto primární vazbu nepodaří vybudovat, může to pro dítě znamenat, že bude mít po celý život potíže s navazováním blízkých vztahů.“ (Archerová, 2001, s. 92) Matějček v tomto ohledu ve svých publikacích hovoří o „mateřské osobě“, kterou nemusí být pouze biologická matka, ale i jiná osoba, která se k dítěti „mateřsky chová“. Pokud se dítě cítí v rodině bezpečně, pak se nebojí poznávat ostatní, zatím neznámý svět, rozvíjí svou přirozenou zvědavost, je schopno navazovat další kontakty a vztahy. Citová opora a s ní související jistota umožňují dětem překonávat překážky, s nimiž se setkávají ve světě mimo rodinu. „Rodiče a rodina, obrazně řečeno, otevírají dítěti dveře do dalšího života, ukazují mu možnosti a staví je na začátek určité životní dráhy. Rodina jako domov je místem bezpečným a východiskem pro všechny aktivity mimo ni. Proto je její stabilita tak důležitá pro člověka v jakékoliv dimenzi a údobí jeho života.“ (Vymětal, 1994, s. 48)

Dítě potřebuje, aby si ho lidé všímali, aby ho chválili a napomínali, aby se nemohlo cítit osamělé. Dítě potřebuje podnětné prostředí pro svůj rozvoj, potřebuje ale také určitý řád a smysl v přijímaných podnětech – „Říkáme tomu smysluplný svět. Naplnění této potřeby umožňuje, aby se z podnětů, které k nám prostřednictvím všech našich smyslů přicházejí, staly zkušenosti, poznatky a pracovní strategie. Kdybychom totiž všechno dění ve svém okolí vnímali jen jako náhodné, vznikl by z toho chaos a ničemu bychom se nemohli naučit. Jde tedy o základní potřebu umožňující učení.“

(Matějček, 1994, s. 37) Dítě potřebuje také dostatek možností pro ztotožňování se s jemu blízkými osobami.

Pro dítě je dále důležité, aby bylo přijímáno jako samostatný jedinec se všemi právy a později i s přibývajícími povinnostmi, aby si bylo schopno uvědomovat svou hodnotu a budovat vlastní identitu. *„Patříčná sebeúcta i patřičné sebevědomí jsou podmínkou uspokojivého zařazení ve společnosti.“* (Matějček, 2005, s. 235)

Rodina tedy není místem, kde jsou na prvním místě uspokojovány jen a jen biologické potřeby dítěte, které nám často přijdou na mysl zejména u dětí nejmenších, ale je místem, kde mohou být jediné uspokojeny také jeho základní psychické potřeby. Jiné vhodnější prostředí v tomto směru neexistuje (samozřejmě je tímto prostředím myšlena rodina funkční). *„Tak jako existují životně důležité potřeby biologické (potrava, teplo, ochrana před úrazem apod.), které musí být plně uspokojeny, aby malé dítě mohlo vůbec přežít, jsou tu i základní životně důležité potřeby psychické, které musí být náležitě a v pravý čas uspokojovány, má-li se dítě vyvíjet v osobnost psychicky zdravou a zdatnou. Dodávám k tomu zpravidla: „společnosti k užitku a sobě k uspokojení“.“* (Matějček, 1994, s. 37) Takto nevychovávat rodiče děti pro sebe, ale proto, aby se dítě osamostatnilo, vstoupilo do široké společnosti, přijalo její normy, hodnoty, zaujalo v ní příslušné postoje, role, založilo v ní svou vlastní rodinu... Právě potřeba otevřené budoucnosti patří také mezi základní psychické potřeby dítěte a buduje se na jistotách získaných v zázemí rodiny, kde její členové sdílejí společnou minulost, přítomnost a myslí na sebe také při plánování své budoucnosti.

Základní psychické potřeby, které byly v předchozím textu postupně popisovány lze shrnout do pěti bodů, tak jak je uvádí Matějček:

1. Potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů.
2. Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech.
3. Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů.
4. Potřeba identity, tj. potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty.
5. Potřeba otevřené budoucnosti neboli životní perspektivy.

(Matějček, 1994)

Jejich uspokojení je pro dítě „životně důležité“, jak již bylo zmíněno. Přestože tyto potřeby nejsou omezeny pouze na věk dětský, ale působí po celý život člověka, právě dětství je v tomto směru daleko citlivější a zranitelnější. Pokud jsou v dětství tyto potřeby náležitě uspokojovány, vzniká také větší šance, že i v dospělosti si zralý člověk „najde cestu“ k jejich uspokojení a naplnění.

Bylo mnohokrát řečeno, že i ten nejlepší a nejkrásnější např. dětský domov nemůže dát dítěti to, co mu může poskytnout rodina. Dítě z ústavu nemůže pocítit, že je tu někdo, kdo ho má rád, kdo pro něho žije, kdo ho chrání. Nemůže poznat, že patří k rodičům právě tak, jako oni patří k sobě. I když dítě zatím nechápe všechny vztahy a vazby, vstřebává v rodině do sebe zkušenost, kterou ústavní dítě nemůže nikdy získat.

Není-li dítě vychováváno ve funkční rodině nebo v rodině vůbec, nejsou a nemohou být plně uspokojovány všechny jeho základní psychické potřeby. Dítě je psychicky deprivováno a následky deprivace může nést po celý další život. Existuje však možnost nápravy. Takovou možností pro děti deprivované, vyrůstající mimo vlastní rodinu, například v kojeneckém ústavu nebo v dětském domově, je zabezpečení náhradní rodinné péče u osob, které poskytují záruku jejich řádné výchovy. V tomto ohledu, zamýšlíme-li se nad významem rodiny pro dítě, je nutné zdůraznit také léčebnou funkci rodiny, o to více vhodné náhradní rodiny.

2.1 Rodičovství z hlediska biologického a psychologického

Uvažujeme-li o náhradním rodičovství, staví se nám do protikladu rodičovství vlastní, pokrevní neboli biologické a rodičovství nevlastní, náhradní. Taková úvaha by ale byla pojetím rodičovství pouze z hlediska biologického. Nelze opomenout také psychologické vazby mezi rodičem a dítětem. Vedle rodičovství biologického existuje také rodičovství psychologické. Rodičovství psychologické pak není protikladem biologického rodičovství, ale oba tyto aspekty spolu souvisí, jsou ve vzájemné součinnosti, doplňují se a takový stav je také ideální.

Jak nám ale ukazuje praxe, může se stát, že jeden z aspektů chybí. Existuje-li rodičovství biologické bez psychologického prožitku rodičovské vazby, je to špatné. Rodič pak dítě zanedbává, odmítá nebo dokonce opouští. Nabízí se pak otázka, zda je špatná též existence rodičovství psychologického bez biologického podkladu. Pokud je někdo schopný takového rodičovství a přijme „cizí“ dítě za vlastní, je takovéto dodatečně

vzniklé rodičovství naopak cenné. A možnost existence a fungování takového vztahu nám právě dokládá řada náhradních rodin.

Psychologická podstata rodičovství je založena na přijetí dítěte za své a v tomto smyslu nezáleží, zda dítě přijme rodič biologický nebo náhradní. V tomto významu jsou biologické a psychologické rodičovství zcela rovnocenné. Skutečnost, že matka dítě neporodila nemá vliv na fakt přijetí dítěte za své. Rodičovské postoje se zakládají daleko dříve před tím, než je dítě počato, a to již v dětství životem ve vlastní rodině (např. zkušeností s vlastními rodiči, se životem ve své rodině, poznáním mužské a ženské role, role otcovské a role mateřské) a dále se rozvíjejí soužitím s dítětem. Proto argument, že kdo dítě nedonosil a neporodil nemůže dítěti porozumět a tudíž dobře vychovávat, není rozhodně namístě. Na druhou stranu přijetí dítěte náhradním rodičem je nezbytnou podmínkou úspěšné náhradní rodinné péče. Dítě samo pak přijímá za rodiče toho, kdo se k němu rodičovsky chová, zajišťuje mu bezpečné prostředí, pocit důvěry a láskyplně se o něho stará.

Fakt přijetí dítěte rozebírá ve své práci Matějček.: *„O osudu dítěte nerozhoduje totiž fakt těhotenství a porodu, ale fakt přijetí. A žádné biologické dějství samo o sobě nemůže zaručit, že dítě bude přijato (viz naše studie o dětech narozených z nechtěného těhotenství). A teprve toto přijetí dítěte je nutnou podmínkou pro další pozitivní soužití. Přijetí je věcí rodičovských postojů (utvářených dříve a dozrálých nyní).“* (Matějček, 1986, s.126) *„Dítě se jim nenarodilo, oni je přijali. A dítě ovšem přijímá je. Ostatně i ve vlastní biologické rodině musí být dítě psychologicky přijato, aby se mohla rozvinout pozitivní, plodná, životodárná interakce. V tomto vnitřním přijetí dítěte je podle mého mínění psychologická podstata rodičovství.“* (Matějček, 1986, s. 127) *„Není hlas krve. Dítě přijímá za matku tu osobu, která se k němu mateřsky chová! Adoptivní rodiče, pěstouni či jiní vychovatelé dítěte v náhradní rodinné péči jsou psychologicky pravými rodiči, jestliže dítě skutečně za své přijímají a rodičovsky se k němu chovají.“* (Matějček, 1992, s. 209)

Náhradní rodinná péče založená na citových vztazích, které se rozvíjejí po přijetí dítěte za vlastní vzájemným soužitím a sdílením, tedy ve smyslu psychologického rodičovství, je tak velkým přínosem pro dítě, které by jinak vyrůstalo v citově chladném prostředí ústavního zařízení. A jsem přesvědčena, že na jejím významu nic nemění ani argumenty, které mohou více či méně snižovat plnohodnotnost takového rodičovství.

Jedním takovým argumentem, který vedle genetické výbavy dítěte přináší další nejistotu do náhradního rodičovství, jsou například poznatky o životě plodu v lůně matky a o existenci vztahu mezi matkou a dítětem ještě před jeho narozením, na jejichž základě mnozí odborníci vyzdvihují význam předporodního období nejen pro fyzický vývoj člověka, ale i pro jeho duševní rozvoj. Náhradní rodičovství v tomto smyslu může být chápáno jako něco ochuzeného a nedokonalého. Znovu je ale nutné v tomto směru vzpomenout moment přijetí dítěte, který v případě biologického rodičovství sice může být posunut do prenatálního období života dítěte, ale pokud nenastane, nemůže být takové biologické rodičovství kvalitnější než rodičovství postavené „pouze“ na psychologickém základě. Naopak, je namístě znovu vyzdvihnout význam a léčebnou funkci náhradní rodinné péče a psychologického rodičovství jako možnosti nápravy chyb, které napáchaly vlastní, biologičtí rodiče.

3. Některé praktické otázky náhradní rodinné péče

3.1 Jednotlivé instituce a jejich kompetence v systému náhradní rodinné péče

Výchova dětí a péče o jejich příznivý vývoj jsou především právem a povinností obou rodičů. V situacích, kdy děti nemohou z nejrůznějších důvodů vyrůstat ve vlastní rodině, je třeba hledat optimální formu náhradní výchovy: ústavní výchovu nebo v lepším případě některou z forem náhradní rodinné výchovy. O tom, do které z forem náhradní výchovy bude dítě svěřeno, rozhoduje vždy **soud**.

Pokud dítě nemá zázemí ve vlastní rodině, nastává situace, kdy musí být aplikována sociálně-právní ochrana dětí. Při realizaci forem náhradní výchovy, tedy i náhradní rodinné péče, ukládá zákon řadu povinností orgánům sociálně-právní ochrany dětí. **Orgány sociálně-právní ochrany dětí** uskutečňují řadu činností, které předcházejí rozhodnutí soudu o svěřením dítěte do náhradní rodinné péče, ale které také dále navazují na soudní rozhodnutí v této věci.

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí vyjadřuje, který z orgánů veřejné a státní správy je orgánem sociálně právní ochrany a vykonává státní správu v přenesené působnosti a státní správu ze zákona. Jsou jimi:

- a) krajské úřady,
- b) obecní úřady obcí s rozšířenou působností,
- c) obecní úřady,
- d) Ministerstvo práce a sociálních věcí (dále jen „ministerstvo“),
- e) Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí v Brně (dále jen „Úřad“)

3.1.1 Proces zprostředkování osvojení a pěstounské péče

Pokud jde o dvě ze základních forem náhradní rodinné péče, kterými jsou osvojení a pěstounská péče, vlastní proces jejich zajišťování začíná zprostředkováním osvojení nebo pěstounské péče. Proces zprostředkování spočívá ve vyhledávání dětí vhodných pro osvojení a pěstounskou péči a v nalezení vhodných osvojitelů nebo pěstounů pro tyto děti. Zprostředkování se provádí na žádost fyzické osoby, která má zájem dítě osvojit nebo přijmout do pěstounské péče. Žádost se podává u obecního úřadu obce s rozšířenou působností dle místa trvalého pobytu žadatele.

Vedle tohoto postupu má fyzická osoba také možnost podat návrh na osvojení dítěte či svěření dítěte do pěstounské péče přímo u soudu, aniž by podala žádost o zprostředkování u orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Zprostředkování se neprovádí v případě, že rodiče dítěte dali souhlas k jeho osvojení předem ve vztahu k určitým osvojitelům, dále podal-li návrh na osvojení manžel rodiče dítěte nebo pozůstalý manžel po rodiči nebo osvojiteli dítěte. V případě pěstounské péče se neprovádí zprostředkování, podala-li návrh na svěření dítěte do pěstounské péče fyzická osoba k dítěti příbuzná či blízká dítěti nebo jeho rodině.

Obecní úřad obce s rozšířenou působností dle místa trvalého pobytu žadatele vedle přijetí žádosti také shromáždí potřebné doklady pro zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče a předá je krajskému úřadu. Příslušný krajský úřad dále vytváří evidenci dětí vhodných do náhradní rodinné péče a evidenci žadatelů. Posuzuje vhodnost žadatelů, zajišťuje jejich přípravu k přijetí dítěte do rodiny a rozhoduje o zařazení žadatele o osvojení nebo o svěření dítěte do pěstounské péče do evidence vhodných žadatelů.

Pokud se krajskému úřadu nepodaří zprostředkovat náhradní rodinnou péči pro dítě zařazené v evidenci dětí po dobu 3 kalendářních měsíců a pro žadatele zařazeného do evidence žadatelů po dobu 12-ti kalendářních měsíců, postoupí krajský úřad údaje z evidence dítěte nebo žadatele ministerstvu, které pokračuje ve zprostředkování na základě evidence dětí a evidence žadatelů vytvořené jednotlivými krajskými úřady, čímž se zvýší pravděpodobnost, že se pro děti najde vhodný osvojitel nebo pěstoun.

Jestliže se nepodaří ani ministerstvu zprostředkovat osvojení nebo pěstounskou péči do 3 kalendářních měsíců od zařazení dítěte do evidence dětí nebo do 6-ti kalendářních měsíců od zařazení žadatele do evidence žadatelů, postoupí ministerstvo kopie těchto údajů Úřadu ke zprostředkování osvojení ve vztahu k cizině. Údaje o žadateli zašle ministerstvo Úřadu pouze vyjádřil-li žadatel souhlas s osvojením dítěte z ciziny.

Proces zprostředkování osvojení a pěstounské péče začíná tedy u obecního úřadu obce s rozšířenou působností a dále ho zajišťují krajské úřady a Ministerstvo práce a sociálních věcí. Osvojení dětí ve vztahu k cizině zajišťuje Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí v Brně. Krajské úřady, ministerstvo i Úřad, jako orgány

zprostředkovávající náhradní rodinnou péči, pracují ve vzájemné kooperaci, přičemž evidenci dětí a evidenci žadatelů mohou vést současně i dva z těchto orgánů.

Zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče si vyžaduje důkladné posouzení všech rozhodných skutečností, z nichž lze pak učinit závěr, že k takovému zprostředkování může dojít. Jde o složitý proces, v němž je nutné všechny potřebné skutečnosti uvést v žádosti a všechny tyto uvedené skutečnosti prokázat příslušnými doklady, potvrzeními a vyjádřeními. Zákon přesně uvádí doklady, které je nezbytné k žádosti připojit. Zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče patří k významným činnostem, které podstatným způsobem zasahují do osudu dítěte i do života členů rodiny, v níž bude dítě vyrůstat. „Úspěšnost osvojení nebo pěstounské péče je mimo jiné závislá též na správném výběru budoucího osvojitele nebo pěstouna.“ (Novotná, 2001, s. 55)

3.1.2 Role orgánu sociálně-právní ochrany dětí v systému náhradní rodinné péče

Orgány sociálně-právní ochrany dětí mají v oblasti náhradní rodinné péče významné postavení, vykonávají řadu činností, bez níž by bylo velice obtížné svěřit dítě do náhradní rodiny. Je jim zákonem svěřena řada oprávnění a povinností ve vztahu k realizaci náhradní rodinné péče.

Obecní úřad obce s rozšířenou působností především:

- Podává návrh soudu na rozhodnutí o splnění podmínky osvojení, spočívající v tom, že rodiče neprojevují zájem o své dítě, nebo podává návrh soudu na omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti nebo pozastavení jejího výkonu.
- Vyhledává děti vhodné k osvojení nebo ke svěření do pěstounské péče. Stejně tak vyhledává osoby vhodné stát se osvojiteli nebo pěstouny.
- Nejenom že přijímá žádosti o zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče, ale také zjistí-li, že nejsou splněny zákonem stanovené základní podmínky, žádost zamítne.
- Vede spisovou dokumentaci o dítěti, které je vhodné k osvojení nebo ke svěření do pěstounské péče. Tato spisová dokumentace obsahuje potřebné skutečnosti charakterizující dítě, jeho sociální poměry, zdravotní stav a vývoj, informace o rodičích, sourozencích tak, aby bylo možné posoudit, do jakého nového rodinného prostředí by dítě mělo přijít a aby byl zaručen jeho další řádný vývoj.

- Vede spisovou dokumentaci o žadateli o osvojení nebo o svěřením dítěte do pěstounské péče.
- Rozhoduje ve správním řízení o svěřením dítěte do péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů a vydává v tomto směru správní rozhodnutí. Místně příslušným je obecní úřad obce s rozšířenou působností dle místa trvalého pobytu dítěte. Následuje povinnost obecního úřadu o tomto rozhodnutí informovat příslušný soud, a to ve lhůtě do 15 dnů ode dne rozhodnutí. Institut dočasného svěřením dítěte do péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů následuje fakt, že obě jmenované formy náhradní rodinné péče (osvojení a pěstounská péče) představují závažný zásah do života dítěte i osob, které mají zájem stát se pěstouny nebo osvojit dítě, a dočasné svěřením dítěte do náhradní rodiny ukáže, zda vytvoření nové rodiny bude dítěti ku prospěchu.
- Přijímá písemný souhlas rodiče k osvojení dítěte bez vztahu k určitým osvojitelům, přičemž souhlas může být dán rodičem nejdříve 6 týdnů po narození dítěte. Odvolat souhlas lze však jen do doby, než je dítě umístěno na základě rozhodnutí do péče budoucích osvojitelů.
- Ve vztahu k dětem svěřeným do pěstounské péče poskytuje příslušnému úřadu práce údaje potřebné pro rozhodování o dávkách státní sociální podpory a dále údaje potřebné pro podání návrhu soudu na stanovení výživného rodiči. Tento zákonný postup zvyšuje ochranu dítěte v pěstounské péči, kdy se pěstouni někdy obávají kolizí s rodiči dítěte. Proto se podání návrhu na stanovení výživného dává do působnosti úřadu práce. Důvodem je také přechod nároku na výživné na stát, který vyplácí dávky pěstounské péče.
- Sleduje vývoj dětí, které jsou svěřeny do výchovy jiných fyzických osob než rodičů a pravidelně navštěvuje takové rodiny. Jedná se o preventivní opatření pro případ, pokud by se vyskytly určité problémy, aby je bylo možné řešit v souladu se zájmem dítěte v samých počátcích. Toto se netýká dětí svěřených do osvojení s ohledem na jeho právní důsledky, kdy mezi osvojiteli a osvojenci vzniká vztah jako mezi rodiči a dětmi.

Krajský úřad jako orgán sociálně-právní ochrany dětí:

- Vede evidenci dětí vhodných k osvojení nebo ke svěřením do pěstounské péče a evidenci žadatelů vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny.

- Doplní údaje poskytnuté obecním úřadem obce s rozšířenou působností o odborné posouzení dítěte, jestliže s ohledem zejména na věk dítěte je takového posouzení třeba. Vedle toho je povinen zjistit názor dítěte (samozřejmě s ohledem na věk dítěte) na samotné zprostředkování náhradní rodinné péče, umožnit mu vyjádřit své představy o dalším životě.
- Má povinnost zajistit odborné posouzení žadatele, týkající se zejména jeho morálních a osobních vlastností, motivace pro převzetí dítěte a dalších skutečností ve vztahu k rodinnému životu žadatele.
- Při zprostředkování osvojení přihlíží k doporučení poradního sboru zřizovaného hejtmanem kraje, jehož členové jsou odborníky z různých oblastí sociálně-právní ochrany dětí.
- Oznamuje žadateli, že se v evidenci dětí nachází dítě, které je vhodné pro osvojení nebo svěření do pěstounské péče tímto žadatelem. Tímto oznámením vzniká žadateli právo seznámit se s dítětem, tj. navštívit dítě, aby měl možnost jej blíže poznat a zvážit, zda podá žádost o jeho svěření do své péče.
- Podává podněty ministerstvu nebo Úřadu ke zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče i v případech, kdy jde o děti, které jsou v evidenci dětí vedené ministerstvem nebo Úřadem.

Ministerstvo práce a sociálních věcí:

- Vede pro účely zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče evidenci dětí a evidenci žadatelů, u nichž nezprostředkoval uvedené formy náhradní rodinné péče krajský úřad ve stanovených lhůtách. Z toho vyplývá, že zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče prováděné ministerstvem se týká té části dětí, u nich je z různých důvodů takové zprostředkování obtížné a té části žadatelů, kteří mají např. vyšší nároky na přijímané dítě.
- Při zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče přihlíží k doporučení poradního sboru zřízeného Ministerstvem práce a sociálních věcí.
- Oznamuje žadateli, že je vhodný stát se osvojitelem nebo pěstounem určitého dítěte z evidence. Tím vzniká žadateli právo seznámit se s dítětem.

Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí:

- Plní úkoly ústředního orgánu pro výkon povinností uložených Úmluvou o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení a spolupracuje s orgány nebo jinými subjekty, které jsou obdobnou činností pověřeny v cizině.
- Vede evidenci dětí a žadatelů pro účely zprostředkování osvojení do ciziny a z ciziny.
- Dává souhlas k osvojení dítěte do ciziny a rozhoduje o svěření dítěte do péče budoucích osvojitelů, jde-li o osvojení dítěte do ciziny nebo z ciziny.

Ve vztahu k cizině lze zprostředkovat pouze osvojení. Postup při zprostředkování osvojení do ciziny a z ciziny je obdobný postupu při zprostředkování osvojení v České republice.

Systém náhradní rodinné péče je postaven na vzájemné spolupráci a informovanosti, koordinaci činností všech zúčastněných orgánů. Zákon sleduje, aby proces zprostředkování náhradní rodinné péče byl pružný a funkční a ukládá orgánům sociálně-právní ochrany dětí řadu dalších povinností, kterými jsou např. sledování dalšího vývoje dítěte v pěstounské péči a další výchovná a poradenská činnost, vše v zájmu úspěšné náhradní rodinné péče. Orgány sociálně-právní ochrany dětí spolupracují také s ostatními subjekty, které v péči o děti plní různé úkoly a poslání. Jsou to školská a zdravotnická zařízení, ale také řada nestátních subjektů pověřených plnit určité úkoly v sociálně-právní ochraně dětí (nadace, občanská sdružení, církve a jiné právnické a fyzické osoby). I tato spolupráce je velice významná a přínosná pro celý systém náhradní rodinné péče. Nelze opomenout ani roli orgánu sociálně-právní ochrany dětí při výkonu opatrovnictví a poručenství, jak bylo v této práci v samostatných kapitolách již zmíněno.

3.2 Diskutované nedostatky v systému náhradní rodinné péče

Systém náhradní rodinné péče byl do současné podoby vypracován na základě mnohých praktických poznatků a dlouhodobých zkušeností z této oblasti. Do současné legislativní úpravy náhradní rodinné péče, procesu jejího zprostředkování i dalšího fungování se promítají snahy o sjednocení její koordinace, o pružný proces umísťování dětí k náhradním rodičům, o vzájemnou komunikaci a spolupráci všech institucí a také o využití dalších alternativních forem náhradní rodinné péče. Přesto je toto téma stále velice diskutované, odborníci, zainteresované nestátní organizace, ale také samotní

náhradní rodiče narážejí stále na spoustu rozporů i nedostatků. Vytyčení těchto nedostatků je významné pro prosazování návrhů na zlepšení současného stavu systému náhradní rodinné péče.

3.2.1 Absence jednotné koordinace systému náhradní rodinné péče

V odborné literatuře i v odborných článcích z poslední doby se často setkáváme s názorem, že jednou z hlavních příčin nedostatků v systému náhradní rodinné péče je absence jedné ucelené státní instituce, která by se zabývala právě problematikou ochrany dítěte. Bývá kritizována roztržičnost péče o ohrožené děti mezi resorty ministerstva zdravotnictví, ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a ministerstva práce a sociálních věcí. Na rozdíl od těchto názorů Sobotková uvedla: *„I při rozdělení ústavní výchovy do kompetence tří ministerstev lze zlepšovat ústavní péči koordinovaným, seriózním úsilím vycházejícím z vědeckých poznatků i z potřeb praxe. Předpokladem všech změn je ovšem široká a intenzivní diskuse všech zainteresovaných odborníků, a nikoli, jak jsme již několikrát byli svědky, neseriózní a nátlakové akce některých nestátních organizací, které silně manipulují veřejným míněním. Příkladem toho je heslo „Všechny děti patří do rodiny“.“* (Sobotková, 2008)

Z obou těchto pohledů je zřejmé, že interdisciplinární přístup k problematice náhradní rodinné péče je velice důležitý, a to jak v oblasti výzkumu a teorie, tak v oblasti praxe. Potřeba vzájemné komunikace a spolupráce všech zúčastněných institucí přináší požadavek jednotné koordinace za účelem vzájemné dělby kompetencí, ale také odpovědností, v systému náhradní rodinné péče. Pro úspěšnost systému náhradní rodinné péče je nutné fungování spolupráce také mezi institucemi, jako jsou rodina, stát (zastoupený orgány sociálně-právní ochrany dětí) a nestátní organizace. Je nutné také na těchto úrovních pamatovat na rozvržení kompetencí a zainteresovanosti pro jednotlivé aktivity.

3.2.2 Přetrvávající vysoké počty dětí v ústavní výchově

Naše republika je často kritizovaná pro katastrofální počet dětí v ústavní výchově. Předmětem zájmu v tomto směru jsou především ústavy pro kojence a malé děti. Tento problém je také velice často medializován a vytváří představu laické veřejnosti, že náš stát se nestará o děti bez rodin a že v ústavech žijí „tisíce dětských chudáků“. V tomto směru se odborníci shodují, že ústavní péče se nikdy nemůže rovnat péči o dítě ve funkční rodině a že zejména v útlém věku přináší pobyt v neutrálním

prostředí ústavu velká rizika pro další život dítěte. Ostatně nepříznivé účinky ústavní výchovy na děti popisuje naše odborná literatura již zhruba 60 let, a právě čeští odborníci jsou průkopníci studia psychické deprivace a jejích důsledků. V souvislosti s těmito výzkumy se také změnilo mnoho přístupů k péči o děti v ústavních zařízeních a vyvíjela se pěstounská péče jako jedna z forem náhradní rodinné péče. Proto by takto závažné otázky neměly být řešeny přímočaře, ale v kontextu širších souvislostí.

Příčiny stále velkého počtu dětí vyrůstajících v ústavní výchově nelze hledat pouze v samotném systému náhradní rodinné péče, ale v systému péče o ohrožené děti jako takovém. Sobotková k tomuto problému uvádí: *„Je potřeba zdokonalit legislativu a posílit prevenci – předcházet selhání biologických rodičů. Je nezbytné organizačně, finančně a odborně zajistit jak programy prevence, tak sanace ohrožených rodin. Znamená to také zkvalitnit terénní sociální práci. Není totiž pochyb o tom, že nejlepším prostředím pro vývoj dítěte je funkční rodina. Nemá ale smysl vracet děti z ústavních zařízení do nefunkčních a nespolupracujících rodin, jejichž prostředí zdravý vývoj a dokonce někdy i život dítěte ohrožuje.“* Sobotková dále: *„Situace v ústavní výchově a „plné ústavy dětí“, jak na to média poukazují, jsou u nás především důsledkem nedostatečné preventivní a sanační práce s biologickými rodinami. Nestátních organizací, které se o sanaci rodin snaží, je stále velmi málo a absolutně nemohou pokrýt potřebu sanace rodin v terénu. Byl by nanejvýš nutný koncepční, systémový přístup.“* (Sobotková, 2008)

3.2.3 Pojetí pěstounské péče jako dlouhodobé „služby“ dětem

Otevřeně se v současné době také diskutuje o dosavadní podobě pěstounské péče. V posledních letech byla tato forma náhradní rodinné péče kritizována pro převažující zaměření na dlouhodobou péči o ohrožené děti a z tohoto důvodu chybějící formu péče pouze krátkodobé, dočasné. Naše koncepce pěstounské péče bývá srovnávána s tím, jak je výchova dětí mimo vlastní rodinu pojímána v zahraničí. V souvislosti s těmito kritikami a požadavky novela zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, č. 134/2006 Sb., s účinností od 1.6.2006, uzákonila novou formu náhradní rodinné péče, a to pěstounskou péči na přechodnou dobu.

„Zásadním nedostatkem je pak absence dočasnosti v pojetí pěstounské péče, jakož i aspektu účasti rodičů na výchově dítěte, spolupráce pěstounů a rodičů.“

Současný systém je třeba přenastavit tak, aby pěstounská péče byla vnímána jako sociální služba rodině ohrožené sociálním vyloučením a dále byl kladen větší důraz na spolupráci pěstounské rodiny s původní rodinou dítěte, jež by byla samozřejmou součástí pěstounské péče.“ (Černá, 2008, s. 2)

V souvislosti s tím si dovoluji vyslovit obavu, aby prosazováním této v našich podmínkách nové formy náhradní rodinné péče, její medializací, nebyla „devalvována“ dosavadní pěstounská péče. Opět je nutné vzít v úvahu také historický kontext vzniku a vývoje pěstounské péče, která byla v našich podmínkách budována v souvislosti s poznatky o psychické deprivaci dětí v ústavních zařízeních a s poznatky o léčebných funkcích rodiny. Účelem vybudování pěstounské péče bylo pak především dát také dětem, které nejsou vhodné do adopce, zejména pro zdravotní nebo hluboké deprivací poškození, nebo dětem, o které nebyl například pro jejich etnický původ takový zájem, možnost života ve funkční rodině. Rovněž pěstouni přijímali děti do své osobní péče převážně s prognózou péče dlouhodobé i trvalé, jejich motivace k přijetí dítěte byly obdobné jako u adoptivních rodičů. Pěstouni nepočítali s tím, že by se děti měly vracet do své původní rodiny. Výzkumy a odborný zájem se zaměřovaly na specifika výchovy takto „rizikových“ dětí v pěstounské rodině, na sledování a posouzení dětí vhodných do této formy náhradní rodinné péče, na sledování jejich vývoje v pěstounské rodině a také na nutné posouzení žadatelů, jako jedné z podmínek úspěšné pěstounské péče. Pěstounská péče byla tak budována jako forma náhradní rodinné péče pro děti bez rodin, v zájmu uspokojování jejich základních životních potřeb, v obecném pohledu jako jejich „*velká příležitost, nová šance žít v rodině, mít své lidi a s nimi společnou životní perspektivu.*“ (Koluchová, 2002, s. 8) Význam byl kladen na možnost vytvoření hlubokého vztahu přijatých dětí k novým rodičům a na možnost vytvoření „pravého“ psychologického rodičovství v pěstounské rodině. Právě vybudování vzájemných pevných citových vazeb mezi náhradním rodičem a dítětem je také základem pro dodatečné uspokojení psychických potřeb dítěte, pro jeho další kvalitní rozvoj a pro úspěch samotného takto chápaného náhradního rodičovství.

Jarmila Koluchová a Irena Sobotková, které se dlouhodobě zabývají problematikou náhradní rodinné péče, se pokusily o nelesení kritérií pro úspěšnost pěstounské péče v obecnější rovině. Formulovaly je takto:

1. Hloubka a stabilita citových vztahů mezi pěstouny a dítětem.

2. Tolerance poruch a problémů ve vývoji dítěte spojená se snahou starat se o jeho optimální vývoj.
3. Společná perspektiva dítěte s pěstounskou rodinou.

(Koluchová, Sobotková, 2004)

Právě způsob, jakým byla koncipovaná pěstounská péče, směr, jakým se ubíral její další vývoj a nutno říci také úspěchy, se dostává do rozporu s některými názory zastánců koncepce profesionální pěstounské péče, jak bývá pěstounská péče na přechodnou dobu také označována. Opět je vhodné k celé problematice přistupovat s nadhledem a komplexně, nepřejímat „bezhlavě“ zkušenosti jiných zemí, které mají také jinou historii, mentalitu apod. Naopak naše cenné zkušenosti s fungováním pěstounské péče v našich podmínkách mohou být také zajímavým příkladem pro zahraniční odborníky v oblasti náhradní rodinné péče. Koluchová a Sobotková uvádějí také: *„Při naší vzájemně prospěšné spolupráci s anglickými odborníky jsme také měli příležitost poznat rozdílné názorové proudy v oblasti výchovy dětí mimo vlastní rodinu. Naši angličtí kolegové hodnotili kladně dlouhodobost naší pěstounské péče, pojetí pěstounské rodiny jako skutečné rodiny se všemi jejími terapeutickými možnostmi.“* Dále zdůrazňují: *„Krátkodobá pěstounská péče neodpovídá psychickým potřebám dítěte - proto ji musíme zavádět velmi uvážlivě a využívat jen v určitých nutných případech.“* (Koluchová, Sobotková, 2004)

Pěstounská péče zůstává nadále jedním z optimálních řešení osudu dítěte bez rodiny a řada dlouhodobých výzkumů a zejména praktických zkušeností potvrdila, jak kvalitní „službou“ pro ohrožené děti může být. Je v zájmu práva dětí na život v rodinném prostředí, aby systém stávající pěstounské péče byl zachován, ale zároveň, aby byl dále zdokonalován. Za další krok ke zdokonalení v této oblasti může být považováno právě doplnění systému náhradní rodinné péče o formu pěstounské péče na přechodnou dobu. Je samozřejmě odvislé od vhodného odborného posouzení dítěte a žadatelů, aby i taková forma náhradní péče o dítě byla úspěšná. Vždy je třeba mít na paměti především zájem dítěte, jeho potřeby a práva.

3.2.4 Problematika vztahu náhradní rodiny a rodiny biologické

Dalším diskutovaným problémem ve vztahu k náhradní rodinné péči je vedle možnosti návratu dítěte z pěstounské péče do biologické rodiny (což je stále ještě spíše

výjimečné) také otázka kontaktu dítěte v náhradní rodině s biologickými rodiči. Tato problematika není již tak výjimečná a v současné době se stává poměrně novým trendem, se kterým pěstouni dnes již musí počítat. Otázka je to ale opět velice citlivá a složitá. Na jedné straně zde stojí základní psychické potřeby dítěte v náhradní rodině, jejichž uspokojování je mimo jiné odvislé od stability rodiny, utvořených citových vazeb, a které mohou (a často se tak děje) být zásahy biologických rodičů narušovány. Na druhé straně nelze opomenout utváření identity dítěte, které je u dítěte v náhradní rodině specifické a kdy je náhradním rodičům psychology doporučováno, aby netajili dětem jejich původ, nehovořili o biologických rodičích dítěte kriticky apod. Vystává tak myšlenka, zda náhradní rodiče, kteří přijmou dítě do péče s nejlepšími úmysly dítě dobře vychovat a ještě přitom napravují chyby, které před nimi napáchali především biologičtí rodiče, nejsou v tomto směru znevýhodněni a zda jsou vůbec schopni s tím spojenou zátěž zvládnout a správně dítě dále výchovně vést.

V souvislosti se stykem biologických rodičů s dětmi v náhradní rodinné péči se dále nabízí otázka, zda zájmy a potřeby biologických rodičů nejsou přeceňovány na úkor skutečných psychických potřeb dětí. Často nastává situace, kdy rodiče ve svých právech a povinnostech selhali, ale dítěte se nechtějí vzdát, projevují o ně jakýsi zájem, aniž by si je chtěli vzít k sobě a snažili se proto uspořádat své osobní poměry. Tento problém může nastat jak u dítěte v ústavní výchově, které podléhá slibům rodiče, odmítá náhradní rodinnou péči a nakonec „promarní“ možnost poznat kvalitní rodinné prostředí, tak u dětí v pěstounské péči, kdy kontakty s biologickým rodičem jsou ochlazovány vztahy s náhradními rodiči, dítě neví kam patří a utváření jeho identity je ohroženo. V této souvislosti je nutné zmínit institut zbavení rodičovské zodpovědnosti, který dle názoru některých odborníků není využíván v dostatečné míře. *„Jak již konstatujeme delší dobu, využívá se u nás velmi málo zákonné možnosti zbavit rodiče jejich rodičovské zodpovědnosti, i když je to plně indikováno.“* (Koluchová, Sobotková, 2004) *„Jde v podstatě o to, zda se rodiče o dítě skutečně zajímají a jak se shoduje jejich zájem se zájmem dítěte a tedy i společnosti, a kde se s nimi již rozchází.“* (Radvanová, Koluchová, Dunovský, 1980, s. 21)

Ke každému případu je vhodné přistupovat individuálně, objektivně zhodnotit situaci a neopomíjet, že i dle mezinárodní Úmluvy o právech dítěte zájem dítěte má přednost před zájmem rodičů. *„Vždy jde o velmi individuální záležitost a u každého dítěte je třeba ji posuzovat velmi opatrně.“* (Archerová, 2001, s. 96)

S ohledem na uvedenou problematiku jsou odborníky doporučována asistovaná setkání náhradních rodin s biologickými, za účasti odborníka jsou v rámci těchto setkání určována pravidla pro jejich další bezkonfliktní a přínosný průběh. Mezi zásadní zásady těchto setkání patří např. jejich průběh na neutrální půdě ve vhodných prostorách, přítomnost odborného pracovníka v případě potřeby.

3.2.5 Odborná pomoc náhradním rodinám

Aktuálním problémem systému náhradní rodinné péče je rozhodně také otázka potřeby odborné pomoci náhradním rodinám, její kvality i dostupnosti. Poskytovanou odbornou pomoc můžeme rozdělit na dvě základní etapy:

- 1) Odborná pomoc před přijetím dítěte
- 2) Odborná pomoc po přijetí dítěte

Odborná pomoc před přijetím dítěte:

Odborná pomoc před přijetím dítěte je jednou z podmínek kladného vyřízení žádosti o zprostředkování náhradní rodinné péče. Zahrnuje odborné posouzení žadatelů o osvojení nebo pěstounskou péči a dále jejich odbornou přípravu. Odborné posouzení představuje především psychologické vyšetření žadatele zaměřené na posouzení jeho motivace k přijetí dítěte a jeho osobnostních charakteristik. Takové odborné posouzení je pak velice důležité pro dosažení samotného cíle procesu zprostředkování, tedy nalezení vhodného rodiče pro dítě, nikoli naopak! V průběhu „čekací“ doby, tedy než dojde ke konečnému zprostředkování konkrétní formy náhradní rodinné péče, je žadatel povinen hlásit ve lhůtě 15-ti dnů orgánu sociálně-právní ochrany dětí veškeré rozhodné změny, které by mohly mít vliv na proces zprostředkování. Orgán sociálně-právní ochrany má také možnost nařídít žadateli nové odborné posouzení.

Zkušenosti ukazují, že dalším významným krokem k úspěšnému zprostředkování i k dalšímu úspěšnému průběhu náhradní rodinné péče, je splnění povinnosti žadatele účastnit se odborné přípravy. Příprava je v podstatě první zásadní nabídkou služeb náhradním rodinám. Pokud ale vezmeme v úvahu čekací dobu na skutečné přijetí dítěte, která bývá i několikaletá, je nutné si položit otázku, zda se tak nevytratí její efekt. Zákon totiž nestanoví žádnou lhůtu, která by neměla být překročena mezi ukončením odborné přípravy žadatele a termínem přijetí dítěte do osobní péče. Zůstává na uvážení žadatele, zda v tomto období využije další odbornou či jinou pomoc.

Přítom od kvality přípravy se do značné míry může odvíjet úspěšnost náhradní rodinné péče.

Odborná pomoc po přijetí dítěte:

Další zkušenosti s fungováním náhradní rodinné péče, poznatky o její náročnosti, o specifických problémech jejích jednotlivých forem vznášejí požadavek na potřebu dlouhodobé odborné podpory náhradním rodinám při výchově a dalším vedení přijatého dítěte. Adoptivním rodičům je pomoc nabídnuta, není pro ně povinná a rodinu nesleduje ani orgán sociálně-právní ochrany dětí. Odlišná situace je u pěstounských rodin, které jsou pravidelně navštěvovány sociální pracovníci příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí, mohou se na ni obracet s případnými problémy a využít její poradenské pomoci. Jak ale praxe ukazuje, takové vedení je nedostačující, každá jednotlivá náhradní rodina vyžaduje systematické odborné vedení, vyhledání odborné pomoci při zjištění problému je již často „hašením“ problému nebo celého komplexu problémů, kterým se dalo včasnou radou předejít. Koluchová k tomu uvádí: *„Ani zkušená pracovníce v oblasti náhradní rodinné péče nemůže zajistit vše, co pěstounská rodina potřebuje, tj. péči o rodinu jako celek, zaměřenou na dynamiku jejích vztahů, na vyrovnávání deprivacních projevů přijatého dítěte a na všechny možné problémy.“* (Matějček, Koluchová, Bubleová et al., 2002, s. 47) Rodiny, které žijí mimo městská centra mají navíc ztížený přístup k odborným službám, speciálním školám nebo zdravotnickým zařízením. Orgány sociálně-právní ochrany, které jsou v kontaktu s náhradní rodinou, nebo na které se náhradní rodiče obrátí se žádostí o pomoc, mají proto problém nabídnout takové rodině dostupnou odbornou pomoc. V tomto směru zůstává v zájmu dosažení vytyčených cílů v oblasti náhradní rodinné péče ještě velký kus práce. *„Aby mohla pěstounská rodina plně rozvinout svou terapeutickou funkci, potřebuje nutně stálou odbornou péči.“* (Koluchová, 1992, s. 79) Koluchová dále: *„A přece je stále hodně pěstounských rodin, které odborně vedeny nejsou. Buď je to podmíněno tím, že takové služby v okolí jejich bydliště nejsou, nebo jich nevyužívají, ignorují je, odmítají. Uzavírají se prostě před vším, co je jim státními i nestátními organizacemi nabízeno. Setkávají se jen s příslušnou pracovníci – tu odmítnout nemohou, ale ani k ní nemají někdy důvěru.“* (Matějček, Koluchová, Bubleová et al., 2002, s. 48) *„A vzhledem k tomu, že naším zájmem je zcela jistě nevystavit děti opakovaně těžkostem, které způsobily jejich odebrání z původních rodin, je na místě*

pečovat o jejich co nejlepší životní uspořádání v různých formách náhradní péče.“
(Šulová, 2006, s. 11)

System náhradní rodinné péče jako jedné z možností pomoci dětem bez vlastních rodin, dětem „sociálně“ osiřelým, má v naší republice svou historii a troufnu si říci i tradici. Za spoluúčasti mnohých odborníků sbírajících bohaté zkušenosti, zkoumajících její specifika se stále buduje a dotváří. V souvislosti s tím, jak se vyvíjí celá společnost, mění platná legislativa i v souvislosti s novými poznatky řady vědních oborů (např. pediatrie, psychologie, právní teorie) i s cennými praktickými zkušenostmi ze „života“ náhradních rodin, vyvstává požadavek nových pohledů na tuto problematiku, je diskutována řada rozporů i nedostatků, kterými je nutné se zabývat v zájmu opuštěných dětí. Nalézat neoptimálnější řešení v předchozím textu nastíněných okruhů problémů je pro citlivost celého tématu i pro jedinečnost každého individuálního případu konkrétního dítěte velice těžké a zodpovědné.

3.3 Výchova dětí v náhradní rodinné péči a její úskalí

Ve své práci jsem již pojednala o vztahu biologického a psychologického rodičovství, o hodnotě a možnostech psychologického rodičovství bez existence biologického základu. Shrnula jsem význam rodiny pro dítě a v této souvislosti zmínila léčebnou sílu náhradní rodiny. Přes všechna uvedená „pro“ ve prospěch rodičovství psychologického musím však konstatovat, že stát se náhradním rodičem je po psychické stránce náročnější, než stát se rodičem vlastním. Adoptivní a hlavně pěstounská rodina se setkává s mnoha dalšími problémy, které se v přirozených rodinách nevyskytují vůbec, nebo alespoň ne v tak složité a specifické podobě.

3.3.1 Specifika výchovy v náhradní rodině

Samotné setkání osvojitelů či pěstounů s dítětem, zvláště větším, sžívání dítěte s rodinou užší i širší, vznik a utváření interpersonálních vztahů a pozice dítěte v rodině, to jsou velmi citlivé a závažné otázky. *„Když takovéto děti přijdou z kojeneckého ústavu nebo z dětského domova (pokud neměly to štěstí, že tam lásku „svých“ lidí poznaly) do rodin adoptivních nebo pěstounských až ve druhém či ve třetím roce nebo dokonce ještě později, pak je nutně tato nová rodina v situaci výchovy nikoli normální, přirozené, osvědčené a zaběhané, nýbrž výchovy nápravné či léčebné. Teď je třeba teprve*

dodatečně dodat dítěti to, co mělo přijít už kdysi v kojeneckém věku, totiž onu citovou vázanost k mateřské osobě.“ (Matějček, 1994, s. 104)

Náhradní rodiny, a zejména pak rodiny pěstounské, jsou velmi zranitelné, výchova dítěte přináší řadu úskalí a rizik. *„Důvod, proč selhávají rodiče, kteří jinak úspěšně vychovali své děti, leží v prostém faktu. Procesy, které zcela přirozeně vznikají a probíhají u biologického rodičovství, při náhradním rodičovství zkrátka přirozeně neběží. Najednou se musejí buď řídit, nebo uměle tvořit, nebo se objevují nezvyklé poruchy, o kterých laici často ani v životě neslyšeli...“ (Klimeš, 2006, s. 3)*

Do pěstounských rodin přicházejí děti většinou starší, výrazně deprivované, s prognózou nebo s již prokázanými poruchami, s problematičtější perspektivou než např. u adopce, se vzpomínkami na svou vlastní rodinu, s různými nežádoucími projevy nebo návyky. Spolu s prohlubováním vztahu k dítěti je nutná tolerance jeho různých nedostatků, schopnost jejich akceptace, pochopení situace dítěte, ale také důslednost ve výchově. Náhradní rodiče přitom mají o dítěti, o jeho dosavadním vývoji, o jeho původu často nedostatek informací. *„Konečné zhodnocení pěstounské péče umožňuje teprve dospělý věk přijatého dítěte. Stručně řečeno, zda se z něho stal „slušný člověk“. Někdy je ovšem nutno překonat různé nástrahy a trpká zklamání, ale při tom všem vytrvat, najít tu pravou míru trpělivosti a důslednosti. Úspěchem i radostí pro všechny je, když dospělé „pěstounské dítě“ založí rodinu a je dobrým rodičem. Tak se podaří přetnout ten bludný kruh špatného rodičovství.“ (Matějček, Koluchová, Bubleová et al., 2002, s. 90)*

Především adoptivní rodiče řeší otázku, zda říci dítěti pravdu o jeho původu. Odborníci se v tomto směru shodují, že děti mají být se svou minulostí seznámeny a dávají náhradním rodičům návody, rady, jak při sdělování pravdy nejlépe postupovat. *„Jestliže se náhradní rodiče bojí prozradit dítěti a veřejnosti, že se jim nenarodilo, ale že je za své přijali, znamená to, že sami své náhradní psychologické rodičovství pokládají za něco méně hodnotného, než je rodičovství vlastní. S takovýmto pocitem rodičovské méněcennosti se nejen hůře žije, ale i hůře vychovává.“ (Matějček, 2005, s. 241)* *„I když bylo napsáno nesčetně pojednání od nejlepších odborníků u nás i v cizině, přesto stále potkáváme žadatele, kteří mají pokušení zkusit dítěti neříci pravdu o jeho původu.... Jeden z důvodů, proč rodiče neoznamují dítěti jeho původ, je z části i jejich přání – mít už konečně klid. Mnoho rodičů začíná uvažovat o NRP jen kvůli neplodnosti a nemožnosti mít vlastní děti. Nechtěná neplodnost je po psychické*

stránce těžší postižení, než se nezasvěceným lidem na první pohled zdá. Je to jakési subjektivně prožívané prokletí, které na páru leží celá léta jako černý mrak. Od adopce očekávají, že toto období definitivně skončí a oni budou moci zapomenout. Z tohoto důvodu mají pocit úlevy, když dítěti „nemusejí nic říkat“.“ (Klimeš, 2006, s. 6)

Kohoutek uvádí základní podmínky pro úspěšnou socializaci dítěte v rodině, které je možno aplikovat také na problematiku socializace dítěte v rodině náhradní. Za tyto podmínky považuje:

1. Přiměřené podmětne prostředí odpovídající individuálním potřebám dítěte.
2. Přiměřenou interakci a komunikaci v rodině. Rodiče jako vhodný model zralého sociálního chování. Přiměřenou pozici mezi sourozenci.
3. Přiměřené opětování náklonnosti a lásky dítěte rodinou.
4. Přiměřené uznání dítěti, nejen jeho přizpůsobivosti, ale i jeho expresivité.
5. Adekvátní respektování dítěte jako samostatné bytosti.

(Kohoutek, 2001)

3.3.2 Budování identity dítěte v náhradní rodině

V souvislosti s úskalími ve výchově dětí v náhradní rodinné péči se v poslední době hovoří o otázkách týkajících se budování identity dítěte. Má-li se osobnost dítěte zdravě vyvíjet, musí být uspokojena v náležitě míře potřeba pozitivní identity jako jedné ze základních psychických potřeb. Uspokojení této potřeby se projevuje pozitivním přijímáním sama sebe a s tím souvisejícím pozitivním přijímáním druhých lidí, uspokojivým společenským zařazením, vědomím společenské hodnoty. Součástí identity nejsou pouze její vnější znaky jako jméno, příjmení, národnost apod., ale také např. životní historie i původ, narážející současně na různá společenská hodnocení. Svě základy má identita v nejranějším dětství a dozrává v období dospívání. Kovařík ve svém pojetí utváření identity zmiňuje tři zrcadla (Matějček, Koluchová, Bubleová et al., 2002): zrcadlo tváří našich blízkých (to jak nás vidí druzí, zejména ti, na nichž nám záleží – vrstevníci, kamarádi a přátelé), zrcadlo na stěně, do kterého se díváme (vliv mínění a hodnocení kamarádů, konformita) a vnitřní zrcadlo našeho nitra (snění, plánování...). Pro získání pravé osobní identity je velice důležité, aby dítě získalo zdravou sebedůvěru postavenou na základní důvěře, jistotě a bezpečí.

Náhradní rodiče by měly přijmout identitu náhradního rodiče a aktivně pomáhat budovat v dítěti identitu přijatého dítěte. Podle Kovaříka: *„Tam, kde je dobré rodinné zázemí, tam, kde má dítě svého důvěrného člověka, rozumného kamaráda či přítele, tam, kde zná svou vlastní pozici a situaci, v níž ho nemůže zaskočit žádná „krutá pravda“ o jeho původu, tam se není čeho obávat. Hledání osobní identity dospívajícího zde má oporu v identitě jeho rodičů. Pokud ji sami přijali. A přijmout identitu „náhradního“ rodiče není pro mnohé snadné.“* Dále Kovařík: *„Přijmeme-li identitu adoptivního rodiče (osvojitele) či identitu pěstouna, nebude mít naše dítě mnoho problémů s tím, aby přijalo svou identitu osvojeného či přijatého dítěte. A to je jedna z nejdůležitějších rolí, které tvoří základ jeho identity a které je třeba spojit v jeden celek, v němž jedna z rolí neprotiřečí druhé, ale navzájem jsou v souladu, doplňují se a podporují. To vůbec není snadné.“* (Matějček, Koluchová, Bubleová et al., 2002, s.64) S tím souvisí právě také otázka sdělování pravdy dítěti o jeho původu. *„Dítě by tuto informaci mělo získávat od rodičů mnohonásobně, a to od samotného okamžiku osvojení až do dospělosti vždy na své úrovni chápání. Ani zde není možno to dítěti jednou říci, a pak o tom mlčet. (A to zatím nemluvíme o nezodpovědných rodičích, kteří dokonce tento fakt svému dítěti zcela zamlčí a nadělí mu to třeba jako dárek až k osmnáctým narozeninám. Takové chování hraničí s psychickým poškozováním dítěte.)“* (Klimeš, 2006, s. 5)

Na budování identity mají vliv vzpomínky na různé životní události, interakce s rodiči, s učiteli, se spolužáky nebo s jinými lidmi. Náhradní rodiče by měli pomoci svému dítěti budovat zdravou identitu v mnoha specifických oblastech, a to především tím, že o těchto oblastech budou mluvit radostně, se zaujetím. Dalším požadavkem, který odborníci v souvislosti s vytvářením pozitivní identity dítěte v náhradní rodině zdůrazňují, je požadavek „neočerňovat“ biologické rodiče, nekritizovat je. *„Jinými slovy můžeme odsoudit jejich činy, poukázat na jejich omezené schopnosti, ale neočerňujeme je jako lidi. Jinak v dobré víře v dítěti budujeme identitu dítě zlých rodičů.“* (Klimeš, 2006, s. 8). Zvláště specifické je utváření identity romského dítěte v náhradní rodině. *„Například běžně se stává, že neromští rodiče rasovou odlišnost dítěte pouze pasivně akceptují, ale nepomohou mu vybudovat identitu odpovídající jeho původu. Nicméně nestačí jenom nereagovat negativně na odlišnost dítěte od rodičů.“* (Klimeš, 2006, s. 4)

Případné poruchy identity přinášejí výrazné komplikace do dalšího života dítěte i jeho blízkých. Projeví se často v období puberty a adolescence. *„Výchova jak*

biologických, tak náhradních rodin selhává v období puberty ne kvůli opožděnému projevení se „špatných genů“, ale proto, že selhalo budování identity dětí v předchozích obdobích. Ty totiž najednou neví, kdo jsou, jaké je jejich místo v životě či společnosti.“ (Klimeš, 2006, s.4) Kovařík na toto téma: „Úkolem adolescence bylo získat osobní identitu, nalézt sebe sama, svou příslušnost k lidskému rodu, k rodině, přátelům, svou vlastní jedinečnost. Teprve ten, kdo se našel, se může odevzdat někomu jinému. V přátelství, v mileneckém vztahu, ve vztahu partnerském. Kde se člověku nedaří tuto identitu nalézt, tam většinou používá druhé lidi k tomu, aby se našel v nich a skrze ně. Používá je spíše jako prostředky svého hledání a nesetkává se s nimi jako s jedinečnými osobami a osobnostmi. Tam, kde se nedaří identitu nalézt, je další vývoj ohrožen zmatením životních rolí, v nichž se jedinec rozplývá a ztrácí. Jejich sjednocení, které je jen jiným vyjádřením osobní identity, je důležitým a obtížným vývojovým úkolem, který je stále ohrožován krizí identity a který se většinou daří zvládnout až v průběhu dospělosti.“ (Matějček, Koluchová, Bubleová et al., 2002, s. 78) Prevence a předvídání poruch identity představuje ještě otevřenou kapitolu v oblasti náhradní rodinné péče.

Aby byla výchova dítěte v náhradní rodině úspěšná, je především třeba, aby náhradní rodiče přistupovali k přijatému dítěti s citem, s láskou, s porozuměním, ale také s přiměřenou náročností a důsledností, aby mu byli nápomocni při pochopení jeho životní historie a utváření patřičného sebepojetí, ale také aby se zamýšlely nad možnými problémy a překážkami, učili se je předvídat, nebáli se požádat o radu nebo pomoc.

3.3.3 Desatero pro náhradní rodinnou péči

Matějček shrnul své poznatky a výchovná doporučení do deseti zásadních bodů, které nazval „Desatero pro náhradní rodinnou péči“:

1. Tedy za prvé a znovu: nebojme se přijmout své „náhradní“ rodičovství za své!
2. Nebojme se o lásku dítěte! Vzájemný vztah se vytváří tím, jak spolu dennodenně žijeme.
3. Nebojme se pracovat na sobě samých! Svému dítěti můžeme porozumět jen do té míry, do níž jsme porozuměli sobě samým. A porozumění je prvním předpokladem účinné péče a pomoci, kterou naše dítě potřebuje. Nebojme se učit po celý život – a to i od našich dětí.

4. Zatajená pravda je v mezilidských vztazích nebezpečná. Nový svazek nemůže pojistit sebelepší zákon (natož pojišť'ovna), nýbrž pravda!
5. Dítě má o sobě vědět víc, než vědí ostatní. Nemělo by být zaskočeno nečekaným sdělením důležitých informací o svém původu a historii.
6. Nestačí sdělovat, je třeba sdílet! Nečekejme, až se dítě začne samo vyptávat, ale začněme při vhodné příležitosti vyprávět sami!
7. Dítě sice není z nás, není „naší krve“, ale je naše! Bezpodmínečné přijetí dítěte je nezbytnou podmínkou dobrého rodičovství.
8. S horším raději počítejme (ostatně to je dobré v celém našem životě), tím lepším se dejme překvapit. Výchova a rodičovská péče nejsou všemocné – nemějme přepjatá očekávání a nadměrné, dítěti nepřiměřené požadavky!
9. O vlastních, biologických rodičích říkejme dítěti jen to dobré! Vždy je možné ukázat jejich nemoc či nemohoucnost, nedostatek podpory a pomoci z okolí, nešťastnou shodu okolností. Nesuďme a neodsuzujme.
10. Neizolujme dítě v kruhu nejužší rodiny! Otevřené rodinné společenství je tou nejlepší školou života a mezilidských vztahů. A modely, které dítěti v tomto ohledu nabídneme, je budou provázet po celý jeho život.

(Matějček, 2002)

4. Shrnutí teoretické části

Náhradní rodinná péče je neoptimálnějším řešením situace dětí, které z různých důvodů nemohou vyrůstat ve vlastní biologické rodině. V průběhu historického vývoje systému náhradní rodinné péče se vytvořilo několik jejích forem. Současná legislativa upravuje 5 základních forem náhradní rodinné péče: osvojení, pěstounskou péče, poručenství, opatrovnictví a svěření do péče jiné fyzické osoby než rodiče. Každá z těchto forem má svá specifika.

Na prvním místě stojí osvojení, kterým vzniká mezi osvojitelem a osvojencem takový poměr jako mezi rodiči a dětmi. Pěstounská péče vznikla především jako forma náhradní rodinné péče o děti, které nejsou vhodné do osvojení a mají přitom perspektivu ústavní výchovy. Byla budována v souvislosti s poznatky o psychické deprivaci ústavních dětí jako forma státem řízené a kontrolované péče o děti. O ustanovení poručníka dítěti rozhodne soud v případě, kdy oba jeho rodiče zemřeli, byli zbaveni rodičovských práv nebo nemají způsobilost k právním úkonům. Za formu náhradní rodinné péče ho považujeme v případě, kdy osoba poručníka o takové dítě také osobně pečuje. Institut opatrovnictví je často zahrnován mezi formy náhradní rodinné péče, ale nepatří mezi jeho klasické formy. Je spíše součástí celého širšího systému péče o ohrožené děti. Nicméně i opatrovník např. v případě omezení rodičovské zodpovědnosti rodiče může v některých případech o dítě osobně pečovat a zajišťovat jeho výchovu. Institutu svěření do péče jiné osoby než rodiče užije soud nejčastěji v případě, kdy jde o příbuzné dítěte. V takovém případě stát nevyplácí k rukám vychovatele dítěte žádné finanční prostředky.

Přijetím dítěte náhradními rodiči se rozvíjí psychologické rodičovství, které není méně hodnotným rodičovstvím oproti rodičovství biologickému, naopak ho doplňuje a může ho také významně nahradit. Četné výzkumy a praxe ukázaly, že rodičovské postoje nevznikají v souvislosti s narozením dítěte, ale daleko dříve (celým předchozím životem) a také, že dítě samo přijímá za rodiče toho, kdo se k němu rodičovsky (otcovsky a mateřsky) chová, bez zřetele na biologický základ. A toto zjištění skýtá řadu možností pro oblast náhradní rodinné péče.

Funkční rodina má pro dítě velký význam pokud jde o uspokojování jeho životně důležitých základních psychologických potřeb. V tomto směru má také

terapeutickou, léčebnou a nápravnou „moc“, což je důležitým předpokladem i základem úspěchu náhradní rodinné péče.

Základními institucemi systému náhradní rodinné péče jsou soud a orgány sociálně-právní ochrany dětí. Mnohé úkoly spadají ale také do kompetence dalších institucí resortu zdravotnictví, školství, jiné plní také nestátní organizace. Systém náhradní rodinné péče je postaven na interdisciplinárním přístupu. Významné místo v něm může vedle sociálního pracovníka zaujímat také **sociální pedagog**.

Systém náhradní rodinné péče, tak jak byl budován s ohledem na potřeby opuštěných dětí v souladu s dosavadní praxí, stále naráží na mnohé diskutované nedostatky a nové požadavky. Výchova dětí v náhradní rodinné péči je specifická a přináší řadu úskalí, tak jak každé dítě v každém individuálním případě roste a vyvíjí se a také jak se vyrovnává se svou minulostí.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

V praktické části své práce uvádím čtyři kazuistiky, na kterých demonstruji konkrétní formy náhradní rodinné péče a jejich některé praktické otázky. Cílem praktické části je přiblížit problematiku náhradní rodinné péče na „skutečných příbězích“ dětí vyrůstajících v náhradní rodině. Při jejich zpracování jsem vycházela ze spisové dokumentace (opatrovnických spisů OM) vedené orgánem sociálně-právní ochrany dětí obecního úřadu obce s rozšířenou působností, které jsem měla možnost nastudovat v průběhu své praxe. Zároveň jsem využila možnosti zkonzultovat takto získané informace se sociální pracovníci na úseku náhradní rodinné péče, která příslušnou dokumentaci vede a která je s rodinami také v osobním kontaktu. Jména osob uvedená v jednotlivých kazuistikách jsou záměrně pozměněna.

Použité metody:

Analýza spisové dokumentace, odborná konzultace, kauzální interpretace

5. Vybrané kazuistiky

5.1 Kazuistika č. 1 (Josef)

Josef se narodil mimo manželství jako třetí dítě rozvedené matky. Každé z dětí má jiného otce. Nejstarší sestra Jaroslava již před narozením Josefa vyrůstala v pěstounské péči, v rodině své tety (sestry otce), do které byla již jako čtrnáctiletá svěřena po té, co matka opakovaně selhávala ve své rodičovské roli, užívala alkohol, přes soudní dohled nad výchovou dítěte i pomoc ze strany babičky, péči o ni zanedbávala. Jaroslavě je v současné době 19 let. Mladší sestra Karolína vyrůstala u matky do svých šesti let, ale pro její problémy s alkoholem byla následně svěřena do výchovy otce. Stejně jako Jaroslava nezůstávala v době narození Josefa již v rodině matky. Karolíně je nyní 13 let.

Josef byl v osobní péči matky do svých 14 měsíců. Matka ale dlouhodobě selhávala i přes intenzivní pomoc a dohled pracovníků sociálně-právní ochrany dětí, požívala alkohol, opakovaně byla umístěna na záchytné stanici a v té době zajišťoval péči o dítě dědeček (otec matky). Vše vyvrcholilo tak, že dědeček našel ráno matku silně opilou a u Josefa zjistil podlitiny v obličeji. Přivolal Policii ČR a za součinnosti s orgánem sociálně-právní ochrany dětí byl Josef umístěn do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Dědeček se vyjádřil, že žije s matkou dítěte ve společné domácnosti a obává se, že nedokáže dítě ochránit.

Po přijetí do zařízení se chlapec projevoval tzv. úlekovým syndromem, reagoval na prudší pohyb ve svém okolí uhnutím, jevílo se, že byl v minulosti bit. Jeho celkový vývoj byl opožděn, zejména sociální chování a řeč, z čehož bylo možné usuzovat, že prostředí v rodině bylo málo podnětné.

Matka dítě v zařízení pravidelně navštěvovala. Byla vedena sociálními pracovníky ke stabilizaci svých poměrů, byla jí doporučována návštěva odborného lékaře, protialkoholní léčba, ale veškerá aktivita vyšla naprázdno. Pro násilí na vlastním synovi byl matce uložen podmíněný trest odnětí svobody. U Josefa byla rok po jeho odebrání z rodiny soudem nařízena ústavní výchova, neboť ani ze širší rodiny nebyla nalezena žádná důvěryhodná osoba, která by ho mohla převzít do své osobní péče. Otec dítěte se již v té době vyjádřil, že by souhlasil s případnou adoptí. Matka s nařízením ústavní výchovy nesouhlasila.

Soud při svém rozhodování o ústavní výchově vycházel také ze znaleckých posudků vypracovaných pro trestní řízení, které bylo vedeno proti matce. Znalkyně z oboru psychologie v té době uvedla, že se u matky jedná „o několikaletou epizodu selhání v mateřské roli v důsledku škodlivého nadužívání alkoholu, který se ve výchovných postojích matky odráží nedostatkem trpělivosti i prozíravosti a malou emoční zaujatostí pro citlivé potřeby dětí. Pokud by bylo uvažováno o vrácení dítěte matce, tato by se měla podrobit protialkoholní léčbě, když z hlediska péče o dítě se může škodlivé užívání či závislost na alkoholu projevit významným zanedbáváním, zvláště u dítěte batolecího věku.“ Znalkyně trvala na psychiatrické léčbě matky, „léčba by měla být zaměřena na stabilitu psychického stavu matky, na určité snížení nebo vyladění její emoční složky osobnosti. Pokud by se této matka odmítla podrobit, očekává se u matky vzhledem k anamnéze za posledních 8 let opakované selhání při zvýšené výchovné náročnosti dítěte, které je už téměř rok v ústavu.“ Po té, co matka reagovala na vyjádření znalkyně nepřiléhavě a byla nekritická a odmítala své problémy řešit, nedoporučovala znalkyně návrat dítěte k matce. I když se matka proti rozsudku soudu odvolala, krajský soud rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy Josefa potvrdil.

Matka Josefa v ústavu pravidelně navštěvovala. Pracovnice ústavu ale hodnotily její zájem o dítě neadekvátním jeho potřebám, bez výchovného účelu a emočního prožitku. Stalo se také, že přišla na návštěvu pod vlivem alkoholu. Josef byl více citově navázán na pracovníky ústavu než na matku. U matky se projevovalo střídání nálad, psychická nevyrovnanost, neklid, chaotický spěch. Dítě vycítilo její nejistotu, chovalo se k ní velmi vzdorovitě, což matka nebyla schopna zvládnout. Orgán sociálně-právní ochrany doporučil umístění dítěte do pěstounské péče za účasti matky. Josef byl zařazen do evidence dětí vhodných do náhradní rodinné péče jako zdravé, dobře prospívající dítě s předpoklady k velmi dobrému vývoji.

Ve svých dvou letech a jedenácti měsících byl Josef svěřen rozhodnutím příslušného orgánu sociálně-právní ochrany do péče budoucích pěstounů-manželů V., kteří již vychovávali vlastní jedenáctiletou dceru. Vzdálenost jejich bydliště od bydliště matky je cca 220 km.

Na nové prostředí si Josef velice dobře zvykl, prospíval, po 14-ti dnech začal náhradní rodiče spontánně oslovovat „mami“ a „tati“. Náhradní rodiče ho přijali velice dobře a pro jeho milou povahu si k němu brzy utvořili citovou vazbu. Rovněž jejich dcera ho přijala s radostí. Biologická matka navázala s budoucími pěstouny písemný

kontakt, na který pěstouni reagovali. Matka projevila přání osobního kontaktu s dítětem, kterému se náhradní rodiče nebránili. Nepřáli si pouze, aby proběhl v jejich domě. Dohodli se s pracovnící orgánu sociálně-právní ochrany dětí, která zajistila vhodné prostory na místní faře s tím, že se kontaktu také zúčastní.

K prvnímu kontaktu dítěte s biologickou matkou došlo po dvou měsících jeho pobytu v nové rodině. Zúčastnili se ho spolu s dítětem oba budoucí pěstouni, s matkou přijel také její otec. Kontaktu byla přítomna pracovníce orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Josef reagoval zpočátku pláčem, který přecházel až v hysterii, nechtěl k matce, budoucí pěstounka ho musela chovat, utěšovat a vysvětlovat. Matka přivezla dárky a sladkosti, postupně je chlapci předávala a on se uklidnil, sedl si matce na klín. Matka byla neklidná, dítě neustále objímala a líbala. Chlapec se okoukal a rozdováděl se. Matka ho nedokázala usměrnit, vše mu dovolila, nápravu sjednávali budoucí pěstouni, které chlapec poslechl. Matka reagovala kriticky na to, jak chlapec oslovuje budoucí pěstouny a pokusila se mu vysvětlovat, že má jen jednu maminku. Zasáhnout musela sociální pracovníce. Celá návštěva trvala dvě hodiny. Loučení na Josefa nepůsobilo opět dobře, plakal, matka byla neklidná, stále se vracela a dítě objímala. Po odjezdu reagoval chlapec pozitivně na budoucí pěstouny, chtěl jet domů. Po prvním styku s biologickou matkou několik nocí špatně spal a začínal koktat.

Další kontakt s biologickou matkou proběhl za obdobných podmínek po šesti týdnech. Budoucí pěstouni chlapce připravili po psychické stránce na styk s matkou. Josef během styku neplakal, matka mu opět přivezla sladkosti a pobízela ho, aby je jedl. Měla nedůvodné kritické poznámky k tomu, jak je živený a oblečený. Většinu dvouhodinové návštěvy se ho snažila držet na klíně. Chlapec působil křečovitě. Při odchodu matky neplakal. Opakoval se neklidný spánek.

Prostřednictvím sociální pracovníce se budoucí pěstouni dohodli s matkou, že jí budou podávat písemné informace 1x měsíčně, nikoliv každý týden jak matka požadovala. Osobní kontakt proběhl znovu ve stejném časovém rozpětí, tentokrát v zoologické zahradě, opět za přítomnosti sociální pracovníce. Matku přivezl její otec, ale tentokrát s sebou přivezla i své dvě starší dcery. Biologická matka měla stále tendenci zdůrazňovat, že ona je maminka, nosila Josefa v náručí, i když ten měl snahu se „vyvléknout“ a běhat ke zvířátkům sám, byl z toho neklidný, očima stále hlídal budoucí pěstounku, zda je nablízku.

Na návrh vybraných náhradních rodičů rozhodl příslušný soud o svěřeni Josefa do jejich společné pěstounské péče. Náhradní rodiče vznesli u soudu požadavek, aby byl upraven styk biologické matky s dítětem. Soud ale v tomto směru nerozhodl, za vhodnější považoval ponechat otázku styku na dohodě, přičemž poučil pěstouny, že biologická matka má právo na styk se synem. Matka se u soudu vyjádřila, že jí vadí, že Josef prohlašuje, že má dvě maminky. Ona proto nemá k žadatelům o pěstounskou péči důvěru a nesouhlasí se svěřením dítěte do jejich společné pěstounské péče. Soud rozhodl na základě provedených důkazů, kterými se podařilo prokázat, že matka se sice o dítě zajímá, ale jinak se na jejích poměrech od posledního rozhodnutí o ústavní výchově nic nezměnilo: je bez pracovního poměru, výživou odkázána na svého otce, se kterým žije ve společné domácnosti, vyhýbá se pomoci odborníků, která jí byla doporučována. Naopak Josef se v novém rodinném prostředí dobře adaptoval a dobře v něm prospívá. Do rozsudku soudu se matka odvolala, požádala o svěřeni dítěte do své péče s tím, že by s ním odešla do azylového domu, žádala rovněž úpravu styku se synem.

Opět po šesti týdnech od předchozího kontaktu přijela matka na návštěvu za Josefem. Reakce dítěte i matky byly obdobné předešlým. Několik dní po styku s matkou byl chlapec opět neklidný, zejména ve spánku. Změny byly také nápadné v kresbě obrázků. Po styku na nich převažovala černá barva. Pěstouni navázali kontakt s rodinnou poradnou. Není jejich zájmem bránit matce ve styku s Josefem, ale pozorují, že chlapci tento činí problémy po psychické stránce a obávají se, že matka není ochotná změnit své chování. Na další domluvený kontakt se matka nedostavila, neměla odvoz, její otec se opil. Pěstouni souhlasili s náhradním termínem, návštěva proběhla v klidu, ale chlapec po návratu domů se opakovaně ujišťoval „ty jsi moje mamka, že jsi moje mamka“ a vyžadoval blízký kontakt s pěstounkou.

Poslední kontakt proběhl po domluvě v rodinné poradně za účasti odborníků – psychologů bez vážnějších problémů. Reakce chlapce po jeho uskutečnění byly ale opět nepřiměřené, chlapec reagoval ustrašeně, v noci se budil. Odborníci doporučili pěstounům, aby napsali matce dopis, že z důvodu psychického stavu dítěte nebude další kontakt probíhat do rozhodnutí krajského soudu. Zůstanou s ní v písemném kontaktu, budou zasílat fotografie.

Krajský soud potvrdil rozhodnutí soudu prvního stupně o svěřeni Josefa do společné pěstounské péče náhradních rodičů a otázku úpravy styku vyčlenil

k samostatnému projednání příslušným okresním soudem. Jednání doposud nebylo nařízeno. Josefovi jsou t.č. 4 roky 1 měsíc, v rodině pěstounů vyrůstá tedy již 1 rok a 2 měsíce.

Shrnutí:

Na uvedené kazuistice dítěte svěřeného do pěstounské péče demonstrují především jednu z aktuálních problematických otázek, a to otázku styku dítěte v náhradní rodinné péči s biologickým rodičem. Z kazuistiky je patrné, že orgán sociálně-právní ochrany dětí neviděl jako perspektivní návrat dítěte do původní rodiny a za nejvhodnější řešení považoval jeho svěření do vhodné pěstounské rodiny s předpokladem dalšího zájmu matky. Jakoby ale předpokládal možné nevhodné zásahy biologické matky do výchovy dítěte, umístil dítě do náhradní rodiny vzdálené od jejího bydliště více než 200 km. Dítě se v nové rodině dobře adaptovalo, prospívalo, mezi ním a náhradními rodiči i jejich dcerou byly navázány pevné citové vazby, stabilní rodinné prostředí dalo dítěti pocit jistoty a bezpečí a uspokojovalo jeho další základní psychické potřeby. Náhradní rodiče přijali dítě do náhradní výchovy s vědomím, že dítě bude znát svou biologickou matku, bude s ní ve styku a nesnažili se bránit ve styku matky s dítětem. Dítě si náhradní rodiče každodenní péčí a starostí, společně strávenými chvílemi, prožitými radostmi i pokroky v jeho vývoji, také vzhledem k jeho útlému věku, oblíbili, zamilovali, zkrátka ho přijali a troufnu si konstatovat, že také dítě přijalo je. Po vzoru své starší „sestry“ (vlastní dcery pěstounů) začal Josef náhradní rodiče také jako rodiče oslovovat. Za těchto okolností pravidelné návštěvy biologické matky, její nepřipravenost a nepochopení pro nové poměry na straně dítěte, působily rušivě a byly v rozporu se zájmem dítěte, které ve své situaci potřebovalo nejprve využít stability nového prostředí pro další rozvoj a pro naplnění dosud neuspokojených psychických potřeb bez nepříznivých rušivých vlivů, byť se jednalo o návštěvy vlastní biologické matky. Domnívám se, že se jedná o konkrétní příklad, kde je nutno oddělit skutečný zájem dítěte od zájmu rodiče a hledět především na tento zájem. Domnívám se proto, že odborníci jednali správně, když doporučili pěstounům omezit kontakt dítěte s matkou na podávání písemných informací. Otázkou je, jak dále rozhodne v této věci soud.

V souvislosti s popsanou kazuistikou pokládám za vhodné zmínit také problematiku zbavování rodičů jejich rodičovské zodpovědnosti. I tato kazuistika totiž dokládá, že této možnosti nebývá příliš často využíváno, přestože rodiče skutečně hrubě zanedbávají nebo porušují svá rodičovská práva a povinnosti z ní plynoucí. Také matka

Josefa opakovaně selhala při výchově svých třech dětí. Dokonce byla trestně stíhána pro ublížení na zdraví dítěte. Přitom není součástí spisové dokumentace, že by byla řešena nějakým způsobem otázka možnosti zbavení matky rodičovské zodpovědnosti.

5.2 Kazuistika č. 2 (Pavel)

Pavel byl svěřen do společné pěstounské péče manželů M. ve věku dvou let. (Předtím vyrůstal v kojeneckém ústavu, kam ho umístili rodiče na vlastní žádost, když mu bylo sedm měsíců. Projevovali zpočátku zájem sporadicky a následně se přestali zajímat zcela.) Soud současně při rozhodování o pěstounské péči zakázal styk rodičů s dítětem. Ve svém odůvodnění soud mimo jiné uvedl: „Podle § 44 odst. 2 zákona o rodině, neplní-li rodiče řádně svá rodičovská práva nebo povinnosti a vyžaduje-li to zájem společnosti na řádné výchově dětí, soud jejich rodičovská práva omezí. Zákazem styku nezletilého s rodiči jsou rodiče tedy omezeni ve výkonu svých rodičovských práv, neboť nevykonávali náležitě svá rodičovská práva a povinnosti k nezletilému dítěti. Rodiče nezletilého ponechali v péči ústavní a to prakticky trvale od útlého věku... V zájmu další výchovy nezletilého, který v současném prostředí zdárně prospívá a toto prostředí svědčí jeho vývoji je, aby se se svými rodiči nestýkal. Styk nezletilého s rodiči by mohl nepříznivě působit na jeho další vývoj, výchovu i jeho zdraví. Soud proto ze všech těchto důvodů styk nezletilého s rodiči zakázal.“ Do pěstounské rodiny přišel Pavel jako čtvrté nejmladší dítě. Manželé M. v té době již měli v pěstounské péči desetiletého Josefa a dvě děvčata-sestry ve věku deset a devět let. Rodina žije na venkově v rodinném domku se zahradou společně s prarodiči. Pěstounka byla s dětmi doma, pěstoun pracoval v zemědělství.

Pavel má o dva roky starší zdravotně postiženou biologickou sestru, která byla stejně jako on umístěna do ústavní péče na žádost rodičů. Obě děti zpočátku zůstávaly ve stejném ústavním zařízení. Pavel byl pak z důvodu potřeby speciální péče přeřazen do kojeneckého ústavu. Poté, co se rodiče Pavla rozvedli, vzala si matka jeho sestru z ústavu do své výchovy. U Pavla souhlasila s pěstounskou péčí, která v té době již trvala.

Po příchodu do rodiny Pavel brzy citově přilnul jak k pěstounům, tak k „sourozencům“, pěstouni u něho zaznamenali brzy velké pokroky v psychomotorickém vývoji i ve vývoji řeči. Pěstounka byla s dětmi celodenně doma a dětem se věnovala. Nejmladšího Pavla si oblíbili také prarodiče. Rovněž starší

„sourozenci“ ho dobře přijali. Po jejich vzoru Pavel začal brzy oslovovat pěstouny „mami“ a „tati“. Sociální pracovnice, které navštěvovaly pravidelně rodinu, hodnotily vzájemné vztahy jako harmonické. Oba pěstouni jako lidé silně věřící vedli všechny děti k víře a náboženství. Starší děti také byly vedeny k domácím pracím a k udržování pořádku. Rodina se neuzavírala svému okolí, zúčastňovala se spolu s dětmi setkávání pěstounů. Pěstouni se netajili tím, že Pavel je v rodině vnímán jako „mazel“, jednak proto, že je nejmladší a také pro svou mazlivou povahu.

Ve čtyřech letech začal Pavel navštěvovat mateřskou školu. Pěstouni s ním docházeli k odbornému lékaři z oboru neurologie, který jim byl doporučen již při převzetí dítěte pro jeho opožděný vývoj. Po dobu pobytu v rodině Pavel udělal velké pokroky. Postupně se zlepšovala také řeč, ale stále zůstávala patlavost a zadržávání v řeči.

Do základní školy nastoupil Pavel na základě doporučení pedagogicko-psychologické poradny s ročním odkladem, pěstouni s ním navštěvovali logopeda. Nástup do školy zvládl Pavel bez problémů, ve škole byl spokojený, kamarádský, ale také neposedný a nepozorný. Pěstouni se mu věnovali při domácí přípravě do školy. Pavel byl ale spokojenější venku, jezdil na kole, chodil za kamarádem, život na vesnici byl pro něho v tomto směru výhodou. Když chodil do 2. třídy ZŠ nastoupila pěstounka do zaměstnání v místě bydliště rodiny..

S nástupem Pavla do vyšších tříd přibývala upozornění školy na jeho nepozornost, hyperaktivitu, konflikty se spolužáky, které vyvolává. Na druhou stranu škola oceňovala jeho ochotu pomáhat i umění chovat se kamarádsky. Jeho chování škola vnímala jako rozporuplné. Pěstouni se mu snažili pomáhat v přípravě do školy, problémy ve vztahu ke škole řešili domluvou. Jeho chování doma hodnotili kladně, pouze přiznávali, že ve srovnání se sourozenci si po sobě nerad uklízí, je pohodlnější. Pěstouni s ním začali navštěvovat pedagogicko-psychologickou poradnu.

Na druhý stupeň základní školy musel Pavel přestoupit z vesnické školy na školu městskou. Tímto přechodem se ještě vystupňovaly jeho problémy ve vztahu ke škole, škola dokonce upozorňovala na jeho agresivitu ke spolužákům, drzost, vulgarismy, nerespektování autorit a pravidel slušného chování, za kamarády si volil problémové spolužáky, rád na sebe nevhodně upozorňoval, výrazně se zhoršil také jeho prospěch. Objevilo se záškoláctví, začal kouřit. Po fyzické stránce byl Pavel zdravý,

zůstala koktavost řeči. Pěstouni dále spolupracovali s pedagogicko-psychologickou poradnou, která diagnostikovala LMD a specifické poruchy učení. Začali zvažovat přechod Pavla na speciální školu. Přiznali, že problémy s chováním Pavla se již projevují i doma, domluvy nestačí, pěstoun musel několikrát zvolit i fyzický trest. Se sociální pracovníci se pěstouni dohodli na umístění třináctiletého Pavla k preventivnímu diagnostickému vyšetření do diagnostického ústavu pro děti. V té době byli již starší sourozenci „zletilí“, ale stále zůstávali v kontaktu s pěstounskou rodinou. Nejstarší Josef stále trvale bydlel s pěstouny, ale nedoučil se ve zvoleném oboru, přešel na jiný obor, kde byl přes týden na internátě. Jedno z děvčat odmaturovalo a odstěhovalo se ke svému příteli a jejich vztah je pěstouny vnímán jako perspektivní, staví si spolu dům. Druhé děvče se nedoučilo, protože po krátké známosti otěhotnělo, dítě vychovává sama v domě pěstounů.

Po krátké adaptaci v diagnostickém ústavu se Pavel projevoval jako nepořádný, hyperaktivní, nesoustředěný, nedisciplinovaný, s nedostatečnou schopností sebeovládání, se sklony ke lžím a podvodům. Při osobním kontaktu s vychovatelem nebo s kamarádem dokázal být také ochotný, milý, rád vyprávěl o své rodině, rád se zapojoval do sportovních aktivit. Diagnostický pobyt byl předčasně ukončen po té, co ještě se dvěma chlapci utekl během vycházky. Pavel se navrátil zpět do rodiny pěstounů. Diagnostický ústav doporučil přechod na speciální školu a dal pěstounům další výchovná doporučení, která byla postavena zejména na nutnosti důsledného a jednotného vedení, spolupráci se školou a s odborníky z oborů pedopsychiatrie a psychologie.

Do 7. třídy nastoupil Pavel do Základní školy speciální. Na nové prostředí si rychle přivykl. Opět se projevoval jako obtížně zvladatelný, měl problémy s kázní, vyžadoval zvýšenou kontrolu. Sociální pracovníce komunikovala s pěstouny, se školou, opakovaně prováděla výchovný pohovor přímo s Pavlem. S ohledem na čin jinak trestný (krádež), kterého se Pavel dopustil na útěku z diagnostického ústavu ve spolupachatelství, byl projednán soudem pro mládež. Soudního jednání se osobně zúčastnil, byl poučen o možných následcích podobného chování po patnáctém roce věku. Soud uložil nad Pavlem dohled probačního úředníka.

Pěstouni při osobních kontaktech se sociální pracovníci často zmiňovali problémy s Pavlem zejména ve vztahu ke škole. Doma neměl Pavel tolik povinností, život na venkově mu přinášel větší volnost. Pěstounům bylo nutné připomínat

opakovaně nutnost důsledné výchovy a povzbuzovat je ke spolupráci s odborníky. Pedagogicko-psychologická poradna doporučovala pěstounům umístění Pavla do ústavní výchovy. Pěstouni zvažovali i tuto variantu, zejména v souvislosti s projednáváním jeho závadového chování soudem se cítili unavení a jako bezúhonných věřících lidí se jich tato skutečnost velice dotýkala (určitě více než samotného Pavla, který si problém až tak nepřipouštěl).

V současné době Pavel navštěvuje 8. třídu základní školy speciální. Dochází k dětské psychiatričce, je sledován na neurologii. Pravidelně dochází spolu s pěstouny ke kontaktům s probační a mediační službou, které pěstouni hodnotí jako přínosné. Při pravidelných kontaktech se sociální pracovníci pěstouni sdělují, že výchovu Pavla zvládají. Spolupracují se školou, kde problémy s chováním přetrvávají, ale škola vidí na jeho straně také snahu o zlepšení.

Shrnutí:

Kazuistika č. 2 vypovídá o postupném vývoji dítěte vychovávaného v pěstounské rodině, která přijala do své péče celkem čtyři „cizí“ děti. Je příkladem opravdového „přijetí“ dítěte se všemi jeho individuálními zvláštnostmi, takového jaké je, a to nejenom novými rodiči-pěstouny, ale také širší rodinou. Odráží náročnost pěstounské péče, možné výchovné problémy, které se mění v souvislosti s věkem dítěte a v souvislosti s jeho postupným začleňováním do širší společnosti. Demonstruje také nutnost další odborné péče o pěstounskou rodinu, vhodnost spolupráce pěstounů nejenom se sociální pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany dětí, ale také s dalšími subjekty. Potvrzuje poznatek, že je důležité vychovávat přijaté dítě s láskou a s porozuměním, ale také dodržovat správné výchovné postupy, mezi které patří důslednost ve výchově.

Uvedená kazuistika je zároveň příběhem dítěte, které se sžilo s novou rodinou, přijalo náhradní rodiče-pěstouny a přes všechny starosti a problémy, které jim způsobuje svým problémovým chováním, je má „svým způsobem“ rádo. Lze očekávat, že ani další jeho výchova nebude jednoduchá a přinese ještě řadu úskalí. Jsem ale přesvědčena, že své zkušenosti získané životem v rodině, ve svém dalším životě zúročí.

5.3 Kazuistika č. 3 (Věra)

Věra se narodila předčasně s nízkou porodní váhou. Její, tehdy dvacetiletá, matka vyrůstala do zletilosti v ústavní výchově a po jejím ukončení se vrátila

k otci-alkoholikovi na venkov do staršího neudržovaného rodinného domu. Věra se narodila z nesezdaného soužití matky s mužem o 22 let starším, který se nastěhoval do domku k matce a jejímu otci. Po porodu zůstala Věra v nemocnici na nedonošeneckém oddělení, matka si k ní utvářela citový vztah s obtížemi, vyžadovala zvýšený dohled zdravotnického personálu. Po příchodu do domácího prostředí zajišťovala matka péči o Věru za výrazné podpory otce dítěte. Rodina byla pravidelně sledována příslušným orgánem sociálně-právní ochrany dětí. Rodina žila na nižší socioekonomické úrovni, otec nepracoval, opakovaně byly kontrolami zjišťovány hygienické nedostatky. Rodiče se snažili v rámci svých možností dbát doporučení sociální pracovnice a v péči o dítě nebyly zjišťovány vážné nedostatky. Otec matky zemřel.

Když byly Věře tři roky, matka vážně onemocněla rakovinou a začala se léčit. Péči o Věru zajišťoval převážně otec. Ve věku čtyř let dítěte otec ale tragicky zemřel při autonehodě. Matka se zpočátku snažila výchovu dcery zvládat, podporovali a pomáhali jí příbuzní ze strany zemřelého otce dítěte. Oporu měla matka také u obecního úřadu v místě bydliště, sousedů. Nadále jezdila na chemoterapie. Věra začala navštěvovat mateřskou školu. Tento stav vydržel asi půl roku. Pak matka zcela selhala. Začala péči o dceru zanedbávat, nestarala se o domácnost, starší domek, který rodina užívala, postupně zaplňovala odpadky, netopila ani v období mrazů. Věra byla hospitalizována v nemocnici se zánětem průdušek. Matka nereagovala na doporučení orgánu sociálně-právní ochrany dětí, odmítala jakoukoliv pomoc. Věra byla s jejím souhlasem převezena z nemocnice do dětské ozdravovny. S ohledem na to, že matka se nijak nesnažila změnit své poměry, navíc začala holdovat alkoholu, dceru v ozdravovně po dobu osmi týdnů ani nenavštívila, nebylo možné, aby se Věra vrátila do domácího prostředí.

Na návrh orgánu sociálně-právní ochrany dětí rozhodl příslušný soud o předběžném opatření a svěření Věry do péče příbuzných, konkrétně do rodiny sestry zemřelého otce. V té době bylo Věře již pět let. Příbuzní znali dobře Věru, snažili se matku po smrti otce podporovat. Sami měli čtyři děti, dvě již zletilé a dvě ve věku 13 a 10 let. Bydleli nedaleko od bydliště matky. Věra se v novém prostředí dobře adaptovala. Matka zatím odmítala další kontakty orgánu sociálně-právní ochrany dětí, o dceru se vůbec nezajímala, nesnažila se upravit své poměry, aby mohla převzít dceru do své péče. V průběhu soudního jednání souhlasila se svěřením dcery do péče

příbuzných. Soud rozhodl o svěřeni Věry do výchovy manželů S., tedy tety a strýce. Matce stanovil vyživovací povinnost v částce 500,- Kč měsíčně.

Teta se strýcem vysvětlili Věře, že maminka je nemocná a nemůže se o ni starat. Věra tuto informaci přijala a k novým vychovatelům brzy citově přilnula. Přibrala na váze a celkově udělala velké pokroky: přestala si cucat prsty, štípat se, osvojila si základní hygienické návyky. Teta s ní začala pravidelně navštěvovat pedagogicko-psychologickou poradnu, spolupracovala s mateřskou školou, docházeli na logopedii. Teta Věře také četla pohádky, což před tím Věra neznala. Manželé S. také spolupracovali se sociální pracovníci, která pravidelně rodinu navštěvovala.

Matka ztratila o dceru zájem, holdovala alkoholu. Starší domek, který vlastnila a užívala k bydlení, prodala, zakoupila si malý byt, který také nakonec prodala. Začala se potulovat s bezdomovci, finanční prostředky utratila, nedbala o své zdraví. Po dvou letech nezájmu matky o Věru, na návrh orgánu sociálně-právní ochrany dětí, soud matku zbavil rodičovské zodpovědnosti. V návaznosti na toto rozhodnutí soud ustanovil manžele S. poručníky Věry a začaly jim být vypláceny dávky jako v případě pěstounské péče.

Věra nastoupila do první třídy základní školy v sedmi letech, a to do speciální třídy, kde jí byl věnován individuální přístup. Teta se Věře s pečlivostí věnovala, pomáhala jí s přípravou do školy. Škola hodnotila Věru jako bezprostřední, impulzivní ve vztahu k dětem i k dospělým. I doma vyžadovala Věra neustálý dohled. Teta se jí snažila vést k udržování pořádku, trávila s ní většinu času. Strýc byl pracovně vytížen ve své firmě, rodinu finančně zabezpečoval, ve svém volnu se také Věře věnoval. Hezké vztahy se vytvořily také mezi Věrou a vlastními dětmi manželů S., kteří se jí rovněž snažili pomáhat a jejichž výchova byla bezproblémová. Po zdravotní stránce přetrvávaly u Věry problémy s průduškami, jezdila od svých šesti let pravidelně o letních prázdninách do lázní. Pobyt tam zvládala bez problémů vzhledem ke své komunikativní povaze. Pravidelně s ní náhradní rodiče navštěvovali také neurologa.

S přibýváním věku a docházkou do školy se stupňovaly problémy s chováním Věry. Věra ztrácela zájem o školu, na učení se nesoustředila, uchylovala se ke lžím a podvodům, mívala „zvláštní“ nápady: např. lezla do střešního okna, zapalovala odpadky v koši. Vyžadovala neustálý dohled a kontrolu. Pedagogicko-psychologická poradna diagnostikovala LMD. Již ve třetí třídě ZŠ Věra rychle vospěla, začala

vyhledávat společnost chlapců. Doma tetě více odmlouvala, byla zatvrzelá. Poručníci projevíli zájem o užší spolupráci s psychologem. Jednali v tomto směru se sociální pracovníci, která jim doporučila dětskou psycholožku se sídlem v okresním městě. Přes všechny problémy se zejména teta Věře trpělivě věnovala, snažila se jí domlouvat, vysvětlovat, dohlížela nad Věrou. O Věře vždy hovořila s citem, s porozuměním.

Věra o vlastní biologické matce nikdy příliš nehovořila, nestýskala si po ní. Jednou se stalo, že ji zahlédla ve městě opilou, lekla se jí a utíkala domů. Ke hrobu otce dochází s tetou pravidelně.

4. třídu ZŠ ukončila Věra ve speciální třídě běžné ZŠ. Škola ale již v dalším ročníku neměla podmínky pro vzdělávání dětí ve speciální třídě. Poručníci zvažovali přestup Věry na jinou školu. Rozhodli se nakonec pro základní školu speciální s internátním pobytem. Věra v současné době dochází do 5. třídy této školy. Pobyt na internátě zvládá, teta jí v pondělí ráno do školy odváží a v pátek ji tam opět vyzvedává. Víkendy a prázdniny tráví Věra v rodině. Tuto změnu poručníci (zejména teta) dlouho zvažovali, nakonec se rozhodli začít vést Věru k samostatnosti. Dávky, které s ohledem na péči o Věru pobírají, jí spoří, aby v dospělosti byla zajištěná.

Po nástupu Věry na internátní školu prodělali poručníci manželskou krizi, strýc navázal známost s jinou ženou a odstěhoval se od rodiny, podal žádost o rozvod manželství. Dosud nezletilá vlastní dcera zůstala ve výchově matky. Poručnice po rozvodu s manželem dále sama zajišťuje péči o Věru, rozhodnutí manžela ji velice zasáhlo, neočekávala ho. Je rozhodnuta po rozvodu manželství vykonávat nadále funkci poručníka Věry. Je obeznámena, že po rozvodu bude její manžel této funkce zproštěn, sám nemá zájem dále funkci poručníka Věry plnit. Poručnice se snaží, aby rozchod zasáhl Věru co nejméně. Je si ale vědoma, že v rodině byl poručník pro Věru větší autoritou. Je dnes ráda, že je Věra na internátní škole. Péči vychovatelů na internátě hodnotí kladně, připravují se s Věrou do školy, Věra ve škole našla nové kamarády, osamostatnila se, ale domů se vždy ráda vrací, s tetou se pokaždé s radostí přivítá.

Poručnice se snaží nadále o řádnou výchovu Věry, je velice trpělivá a rozumná. Přemýšlí i o budoucnosti, spoří Věře, má zájem, aby Věra ukončila základní vzdělání a vyučila se. Má přehled o možnostech jejího dalšího vzdělávání. Je nakloněna tomu, aby se Věra vyučila kuchařkou. Již dnes dochází Věra do kroužku vaření a práce ji baví.

Ve vyučení v tomto oboru vidí poručnice další krok k samostatnosti Věry. Snaží se o to, aby se Věra v dospělosti uměla o sebe postarat.

Shrnutí:

Kazuistika č. 3 opět dokresluje složitost, citlivost systému náhradní rodinné péče tak, jak se odráží v životě několika osob, nejenom dítěte, o kterém příběh pojednává. Je selháním matky, která sama vyrůstala v ústavní výchově, nebyla připravena starat se o vlastní rodinu. (Z ústavní výchovy se vrátila po dosažení zletilosti jako většina ústavních dětí do původního prostředí-k otci alkoholikovi.) Po smrti partnera nezvládla péči o dceru a neobstála ani ve vztahu ke svému sociálnímu okolí, jehož pomoc odmítla a vydala se „svou“ cestou, žije nezdravě, patologicky.

Věra na rozdíl od své matky dostala větší šanci v životě, nemá žádnou zkušenost s ústavní výchovou, po selhání matky byla pouze krátce hospitalizována v nemocnici, pobývala v dětské ozdravovně a následně byla přijata náhradní rodinou, příbuznými, kteří znali její životní osud a snažili se jí ho ze všech sil změnit. V případě Věry si troufnu použít přirovnání, že ji potkalo „štěstí v neštěstí“. Nová rodina Věru dobře přijala, náhradní rodiče vychovávají Věru jako teta a strýc, ale v podstatě převzali roli matky a otce. Věra zná dobře svou životní historii, což je ku prospěchu budování její osobní identity.

V nové rodině získala Věra také další pozitiva, a to vztahy k celé širší rodině tety a strýce, které mohou být pro její další život také přínosem.

Je nutné ocenit přístup tety, která se Věře opravdu věnuje s trpělivostí, s láskou a s porozuměním, snaží se rozvíjet její možnosti a schopnosti a usměrňovat negativní projevy její osobnosti. Příchodem Věry do rodiny se nutně změnil zejména její život, trávila s Věrou většinu času, spočívala na ní větší část každodenních starostí. I tato změna v životě rodiny mohla způsobit rozpad manželství poručníků Věry. Poručnice se ale snaží Věru ochránit od problémů, dále s ní plánuje společnou budoucnost. Chvályhodný je také její cíl naučit Věru samostatnosti, aby se byla v životě schopna o sebe postarat.

Přestože se manželství poručníků rozpadá, měla Věra možnost žít v úplně funkční rodině celých pět let, do svých téměř jedenácti let. Jsem přesvědčena, že i tato zkušenost je pro Věru pozitivním vkladem do života, který se odstěhováním pěstouna z její paměti „nevymaže“. Škoda je, že v období dospívání, které může a pravděpodobně

přinese ještě řadu problémů a úskalí ve výchově Věry, bude v rodině chybět otcovská autorita.

Kazuistika, tak jak byla popsána, přináší také obraz o tom, jak je možné měnit některé formy náhradní rodinné péče, tak jak se mění poměry na straně dítěte. Věra byla nejprve svěřena do výchovy tety a strýce, tedy do výchovy jiného občana než rodiče. Po-té, co matka byla zbavena rodičovské zodpovědnosti, soud přeměnil tuto formu náhradní rodinné péče na péči poručnickou. S ohledem na osobní péči o dítě přinesla tato změna také výplatu státních dávek, stejně jako je tomu u péče pěstounské.

5.4 Kazuistika č. 4 (Jan a Hana)

Dvojčata Jan a Hana se narodila za trvání manželství rodičů. Rodiče v té době měli již pět dětí ve věku 12, 11, 7, 4 a 2 roky. Jedenáctiletý syn byl na základě jejich žádosti umístěný pro zdravotní postižení v ústavu sociální péče. Rodiče se o své děti starali v rámci svých schopností a možností. Později rodina začala být sledována orgánem sociálně-právní ochrany dětí na základě opakovaných upozornění, že rodiče nezajišťují řádně péči o děti a rovněž na základě připomínek školy. Rodina řešila finanční problémy, otec byl opakovaně veden v evidenci úřadu práce. Situace se zhoršila po narození dvojčat. Matka s nimi nedocházela na pravidelné lékařské kontroly, nedostavovala se s nimi na povinná očkování. Rodiče nedbali doporučení sociální pracovnice. Matka navázala známost s jiným mužem, začala opouštět domácnost, péči o děti přenechávala na manželovi, který ji ale nezvládal. Situace v rodině vyvrcholila tak, že na návrh orgánu sociálně-právní ochrany dětí rozhodl soud o předběžném opatření a umístění dětí do ústavní výchovy. Čtyři starší děti byly umístěny v dětském domově, dvojčata v kojeneckém ústavu. Dvojčatům byl v té době přesně jeden rok.

Matka dětí se o děti přestala zajímat, neudržovala s nimi žádný kontakt. Zůstala bydlet na původní adrese a nastěhovala si k sobě nového partnera. Otec dětí se odstěhoval ke své matce. O starší děti projevoval zájem a podal si k soudu návrh na jejich svěřeni do jeho výchovy. Pokud šlo o dvojčata, matka i otec dali souhlas k jejich osvojení bez vztahu k určitým osvojitelům.

Návrhu otce na svěřeni čtyř starších dětí do jeho výchovy soud vyhověl. U soudu se zavázala také babička dětí ze strany otce, že bude s výchovou dětí pomáhat. U zdravotně postiženého dítěte soud potvrdil ústavní výchovu a dítě zůstává dále

v ústavu sociální péče. Rovněž dvojčata zůstala v ústavní výchově jako děti vhodné do osvojení.

Poradní sbor příslušného krajského úřadu vybral pro dvojčata vhodné osvojitele a ty kontaktoval. Vybraní žadatelé o osvojení několikrát děti navštívili v kojeneckém ústavu, první kontakty proběhly bez problémů, žadatelé získali informace o zdravotním stavu dětí a rozhodli se převzít děti do své výchovy. V evidenci žadatelů o osvojení byli v té době celé tři roky, vlastní děti neměli. Oba žadatelé o osvojení pocházeli z početné rodiny, měli několik sourozenců, se kterými se pravidelně navštěvovali a jejichž děti si brali na prázdniny, a to byl také jeden z důvodů, proč byli vybráni pro dvojčátka jako vhodní osvojitelé. Příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí rozhodl o svěřeni dvojčat do péče budoucích osvojitelů (do tzv. předadopční péče). Dvojčátka se dostala do rodiny po tříměsíčním pobytu v kojeneckém ústavu.

V nové rodině děti přivykly bez velkých problémů, noví vychovatelé k nim navázali brzy citové vztahy, děti prospívaly a rovněž k pečujícím osobám citově přilnuly. Budoucí osvojitelka zůstala s dětmi na mateřské dovolené, dětem se celodenně věnovala, s péčí výrazně pomáhal také budoucí osvojitel. Oba výchovu dvojčat zvládali, brzy začali plánovat společnou budoucnost s dětmi. Děti dobře přijala i širší rodina. Po uplynutí tříměsíční předadopční péče podali budoucí osvojitelé návrh k soudu na nezrušitelné osvojení dětí a soud jejich návrhu vyhověl. Osvojitelé byli zapsáni v rodných listech dětí na místo rodičů.

Shrnutí:

Uvedená kazuistika je příkladem úspěšné adopce. Za úspěšnou ji považuji z toho důvodu, že je v uvedené situaci nejvhodnějším řešením osudu dvou malých dětí. Za úspěch také pokládám skutečnost, že děti byly do nové rodiny umístěny již po tříměsíčním pobytu v ústavním zařízení a jejich ústavní pobyt nebyl déle prodlužován. To, že nebyla dvojčátka rozdělena pro svěřeni do osvojení, pokládám za samozřejmost.

Velice optimistické je v popsaném příběhu také vzájemné sžití dětí a osvojitelů a přijetí dětí širší rodinou. Osvojením dětí získali jejich osvojitelé práva rodičů a nejsou žádné důvody (ani zákonné), aby byla rodina dále sledována např. orgánem sociálně-právní ochrany dětí. Zůstává na zodpovědnosti nových rodičů, jak budou dále děti vychovávat a vést, zda budou schopni rozpoznat včas případné problémy a využijí v případě problémů odbornou pomoc, tak jak je očekáváno od funkční rodiny.

ZÁVĚR

Tak jak se mění současná moderní společnost, mění se také současná rodina. V jejím životě se odráží společenský vývoj, společenská morálka, společenské požadavky. Společnost je odpovědná za stav současné rodiny. Rodina je jedním z hlavních činitelů, prostřednictvím kterých působí společnost na výchovu dítěte.

Dnešní rodina nese řadu charakteristik, které různou mírou oslabují její tradiční pozitivní funkce ve vztahu k dítěti a k jeho výchově. Dítě již často nebývá hlavním středem zájmu rodičů, rodiče ve snaze se plně realizovat přesouvají svou rodičovskou roli na nižší příčky ve svém žebříčku hodnot nebo vedle ní staví na roveň další zájmy, kterých se nehodlají vzdát, hovoří se o tzv. odklonu od dítěcentrizmu (Šulová, 2006). S tím souvisí častá pracovní vytíženost matek ve snaze budovat si kariéru a ochota „koupit“ si některé služby, které dříve zajišťovala zcela samozřejmě rodina (např. veřejné vývařovny, paní na hlídání apod.). Současným matkám na mateřské dovolené nestačí naplňovat čas pouze péčí o dítě, hledají odreagování od běžných mateřských povinností, dochází ke „snižování prestiže mateřství a rodičovství obecně.“ (Šulová, 2006, s. 9) Narůstá počet rodin s jedním dítětem i počet rodin, kde děti nejsou plánovány vůbec. Snižuje se stabilita rodinných vztahů, obecně se hovoří o vysoké rozvodovosti. **Přesto rodina zůstává a trvá jako pravděpodobně jedna z nejstarších a nejdůležitějších společenských jednotek a ani naše moderní doba „nevynalezla“ žádnou lepší instituci, která by jí mohla plně nahradit. Tím zcela určitě stoupá její hodnota v naší moderní době a je nutné ji řádně oceňovat a o to více také ochraňovat (samozřejmě je míněna funkční rodina).** Rodina je nejpřirozenějším prostředím pro zdravý rozvoj osobnosti dítěte i pro jeho další bezproblémovou socializaci. Zvláště v prvních letech života dítěte je nezastupitelná pokud jde o uspokojování jeho základních psychických potřeb.

Stejně jako rodina „naráží“ na mnohé společenské změny a pod jejich vlivem se mění její charakter, hodnoty, způsob komunikace apod., podléhá společenskému vývoji také systém náhradní rodinné péče. Moderní doba přináší celou řadu úskalí a nových požadavků, a to jak pro fungování systému náhradní rodinné péče jako celku, tak pro život jednotlivých náhradních rodin. Náhradní rodinná péče přitom bezpochyby stojí na prvním místě, pokud jde o zajištění péče o děti opuštěné, bez možnosti vyrůstat ve vlastních rodinách. Tak jako stoupá v dnešní moderní době hodnota funkční rodiny,

jsem přesvědčena o tom, že stoupá také hodnota náhradního rodičovství. A rovněž náhradní rodičovství je nutné podporovat, chránit jako cennou součást celé společnosti i její významný vklad, který se jí v budoucnu zúročí.

Za významné považuji podporovat zájem o náhradní rodinnou péči. Společenské změny, nové zkušenosti ze života náhradních rodin vyžadují nové přístupy k její problematice. Za prospěšné pokládám odborná výzkumná šetření, prováděné studie zainteresovaných odborníků, ale také využívání činnosti řady organizací, ať státních či nestátních, zabývajících se problematikou náhradní rodinné péče, i využívání zkušeností sociálních pracovníků nebo samotných náhradních rodičů či dětí vychovaných v náhradních rodinách. Výsledky sledování jsou významné pro obhajování potřebnosti náhradních rodin, pro případné legislativní změny i pro zlepšování odborné pomoci v této oblasti, a tak k zajištění úspěšnosti náhradní rodinné péče. Zapomínat by se ale nemělo také na dosavadní bohaté a cenné zkušenosti a tradice systému náhradní rodinné péče v našich podmínkách.

V souladu s podporou zájmu o náhradní rodinnou péči je také potřebné získávat nové zájemce o jednotlivé formy náhradní rodinné péče. Důležité je **informovat pravdivě** veřejnost o problematice ohrožených dětí, o zkušenostech náhradních rodičů, zvýšit povědomí o osvojení zrušitelném i nezrušitelném, o pěstounské péči i pěstounské péči na přechodnou dobu a také o dětech, pro které jsou tyto formy náhradní rodinné péče určeny. Významné je seznamovat veřejnost s filosofií jednotlivých forem náhradního rodičovství, s jejich smyslem, zvyšovat kvalitu odborné přípravy žadatelů i následné odborné pomoci náhradním rodičům. Za vhodné považuji také formou osvěty připravovat veřejnost ve smyslu porozumění problémům náhradních rodin a jejich dětí, za účelem jejich bezproblémového soužití a respektování.

Významnou roli v oblasti náhradní rodinné péče, pro její rozvoj, pro vytyčování nových cílů v souladu s požadavky společnosti i se specifickými potřebami opuštěných dětí, ale také pro zlepšení kvality života náhradních rodin, jejich podporu, pomoc, zaujímá také obor sociální pedagogika a profese sociálního pedagoga.

Cílem mé bakalářské práce bylo přiblížit problematiku náhradní rodinné péče, pokusit se o komplexní pohled na její systematiku, vyzdvihnout význam rodiny a náhradního rodičovství, naznačit případná úskalí jednotlivých forem náhradní rodinné péče, na vybraných kazuistikách demonstrovat na příbežích

několika dětí skutečný život náhradních rodin pro ještě větší dokreslení dané tematiky v celé její složitosti. Protože ale téma náhradní rodinné péče je skutečně obsáhlé, zahrnuje celou řadu dalších souvislostí (např. problematika hostitelské péče o děti, střídavé respitní péče, úskalí mezinárodního osvojení, problematika budování identity romského dítěte v náhradní rodině, specifika skupinové pěstounské péče atd.), které se mi již nepodařilo do této práce zahrnout nebo šířeji je v ní rozvést. Tato práce není proto komplexním obrazem celé problematiky, ale naznačuje pouze určité vybrané okruhy z dané tematiky.

Resumé

Bakalářská práce na téma „Náhradní rodinná péče: osvojení, pěstounská péče, opatrovnictví, poručenství“ je rozdělena na část teoretickou a praktickou. Teoretická část obsahuje čtyři kapitoly. První z nich vysvětluje pojem náhradní rodinná péče a charakterizuje její základní formy: osvojení, pěstounskou péči a poručenství. Pro úplnost doplňuje také institut svěřeni do péče jiné fyzické osoby než rodiče, který je také považován za jednu z forem náhradní rodinné péče. V souvislosti s tematikou náhradní rodinné péče přibližuje také institut opatrovnictví, který naopak bývá zahrnován mezi její formy, ale spíše doplňuje celkový systém péče o ohrožené děti, není považován za klasickou formu náhradní rodinné péče. Součástí první kapitoly je také podkapitola, která krátce vyjmenovává základní právní předpisy upravující systém náhradní rodinné péče.

Druhá kapitola práce se zabývá významem rodiny pro dítě, srovnává rodičovství biologické a psychologické.

Třetí kapitola je věnována některým praktickým otázkám náhradní rodinné péče. Uvádí jednotlivé instituce systému náhradní rodinné péče, přibližuje proces zprostředkování osvojení a pěstounské péče a roli orgánu sociálně-právní ochrany dětí v něm. V pěti podkapitolách naznačuje některé diskutované nedostatky v systému náhradní rodinné péče. V dalších třech podkapitolách se zabývá problematikou a specifiky výchovy dětí v náhradní rodinné péči.

Čtvrtá kapitola je stručným shrnutím celé teoretické části práce.

Praktická část mé bakalářské práce obsahuje čtyři kazuistiky, kterými se snažím dokreslit problematiku náhradní rodinné péče, tak jak byla popsána v části teoretické. Součástí každé kazuistiky je stručné shrnutí, ve kterém jsem se pokusila o náhled na popsanou problematiku konkrétního dítěte v určité formě náhradní rodinné péče (s využitím informací získaných studiem odborné literatury a konzultací se sociální pracovníci na úseku náhradní rodinné péče).

Anotace

Bakalářská práce je věnována problematice náhradní rodinné péče. Charakterizuje nejčastější formy náhradní rodinné péče. Připomíná význam rodiny pro dítě. Řeší některé praktické otázky systému náhradní rodinné péče: přibližuje proces zprostředkování osvojení a pěstounské péče a úkoly jednotlivých orgánů sociálně-právní ochrany dětí; upozorňuje na některé diskutované nedostatky v systému náhradní rodinné péče; naznačuje také některá úskalí výchovy dětí v náhradní rodině. Součástí bakalářské práce jsou také čtyři kazuistiky.

Klíčová slova

Rodina, náhradní rodinná péče, osvojení, pěstounská péče, poručenství, opatrovnictví, svěření do péče jiné osoby než rodiče, sociálně-právní ochrana dětí, systém, výchova.

Annotation

This Bachelor graduation thesis addresses a supplementary family care issue. It describes the most frequent forms of this particular family care option. It emphasises the importance of a family for a child. It deals with certain practical issues of the supplementary family care system: it clarifies the process of adoption mediation and foster care, and the tasks of individual authorities in dealing with the social and legal protection of children; it draws attention to some of the shortcomings in the supplementary family care system; it also implies some of the difficulties associated with raising children in a supplementary family. Part of this thesis also includes four case reports.

Key words

Family, supplementary family care, adoption, foster care, workship, custody, place in the custody of a person other than a parent, social and legal protection, system, upbringing.

Použitá literatura

1. Listina základních práv a svobod.
2. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.
3. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
4. Archerová, C. *Dítě v náhradní rodině*. Praha: Portál, 2001, 119 s. ISBN 80-7178-578-4.
5. Bakošová, Z. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2008, 251 s. ISBN 978-80-969944-0-3.
6. Klimeš, J. *Budování identity dítěte-nejtěžší výchovný úkol v moderní společnosti*. Praha: MPSV ČR, 2006, 10 s. (bez ISBN).
7. Kodým, M. *Úmluva o právech dítěte*. Brno: TEOFAKT, 1991, 32 s. ISBN BO-900569-0-3.
8. Kohoutek, R. *Poznávání a utváření osobnosti*. Brno: CERM, 2001, 275 s. ISBN 80-7204-200-9.
9. Koluchová, J. *Psychický vývoj dětí v pěstounské péči*. Praha: MPSV ČR, 1992, 139 s. ISBN 80-85-529-01-7.
10. Langmeier, J. *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*. Praha: Avicenum, 1991, 288 s. ISBN 80-201-0098-7.
11. Matějček, Z. *Rodičovství biologické a psychologické*. In Sborník ze 3. konference o náhradní rodinné péči, Olomouc 1984. Praha: MPSV ČSR, 1986, s. 119-128 (bez ISBN).
12. Matějček, Z. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte*. Praha: Grada, 2005, 184 s. ISBN 80-247-0870-1.
13. Matějček, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál, 1994, 108 s. ISBN 80-7178-006-5.
14. Matějček, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992, 223 s. ISBN 80-04-25236-2.

15. Matějček, Z. *Výbor z díla*. Praha: Karolinum, 2005, 445 s. ISBN 80-246-1056-6.
16. Matějček, Z., Dytrych, Z. *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994, 214 s. ISBN 80-85824-06-X.
17. Matějček, Z., Koluchová, J., Bubleová, V., Kovařík, J., Benešová L. *Osvojení a pěstounská péče*. Praha: Portál, 2002, 152 s. ISBN 80-7178-637-3.
18. Novotná, V., Burdová E. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář. 3. aktualizované a doplněné vydání*. Praha: Linde, 2007, 471 s. ISBN 978-80-86131-72-6.
19. Novotná, V. *Sociálně-právní ochrana dětí*. Praha: Institut pro místní správu, 2001, 82 s. (bez ISBN)
20. Plecítý, V. *Zákon o rodině-komentář, judikatura, prováděcí předpisy, souvisící předpisy*. Praha: Eurounion, 2007, 521 s. ISBN 978-80-7317-063-9.
21. Radvanová, S., Koluchová, J., Dunovský, J. *Výchova dětí v náhradní rodinné péči*. Praha: SPN, 1980, 132 s. (bez ISBN).
22. Rheinwaldová, E. *Rodičovství není pro každého*. Praha: Motto, 1993, 175 s. ISBN 80-901338-4-3.
23. Sobotková, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001, 173 s. ISBN 80-7178-559-8.
24. Soukupová, I. *Prožívat několik životů*. České Budějovice: Otevřená rodina, 2008, 134 s. ISBN 978-80-254-2191-8.
25. Škoviera, A. *Dilemata náhradní výchovy*. Praha: Portál, 2007, 144 s. ISBN 978-80-7367-318-5.
26. Vymětal, J. *Základy lékařské psychologie*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1994, 185 s. ISBN 80-901601-3-1.
27. Černá, I. *Péče o děti ohrožené sociálním vyloučením v ČR a dalších zemích Evropské unie*. Právo a rodina, 2008, 10(2), s. 1-6, ISSN 1212-866X.
28. Koluchová, J. *Léčivá moc rodiny v pěstounské rodině*. Průvodce náhradní rodinnou péčí, 2002, 3, s. 7-8.

29. Michalová, A. *Vznik pěstounské rodiny v praxi*. Právo a rodina, 2008, 10(1), s. 22-24, ISSN 1212-866X.
30. Novotná, V. *Opatrovnictví-co v praxi znamená?* Právo a rodina, 2007, 9(1), s. 11-16, ISSN 1212-866X.
31. Novotná, V. *Osvojení, nebo pěstounská péče?* Právo a rodina, 2005, 7(8), s. 6-10, ISSN 1212-866X.
32. Novotná, V. *Osvojení, nebo pěstounská péče? (2.)* Právo a rodina, 2005, 7(9), s. 6-8, ISSN 1212-866X.
33. Šulová, L. *Rodina funkční a dysfunkční*. Právo a rodina, 2006, 8(1), s. 8-12, ISSN 1212-866X.
34. (Bez autora) *Asistované setkání pěstounských rodičů s biologickými*. Průvodce náhradní rodinnou péčí, 2009, 10(6), s. 19-21.
35. Koluchová, J., Sobotková, I. *Význam uspokojování psychických potřeb dětí v pěstounské péči*, 2004, <http://www.vzd.cz/>, 11.2.2010.
36. Matějček, Z. *Desatero pro náhradní rodinnou péči*, 2002, <http://www.rodina.cz/>, 18.4.2009.
37. Sobotková, I. *Poznámky k současné situaci v ústavní výchově dětí*, 2008, <http://www.vzd.cz/>, 11.2.2010.